

Faik Baysal'ın *Drina'da Son Gün* romanında Türkiye dışındaki Türkler meselesinin ideolojik edebiyat kuramı bağlamında incelenmesi*
Analysis of the issue of Turks living outside Türkiye in Faik Baysal's novel *Drina'da Son Gün* within the context of ideological literary theory

Gönderim Tarihi / Received: 14.02.2025

Hanife ŞAHİN¹

Kabul Tarihi / Accepted: 11.05.2025

Doi: [10.31795/baunsobed.1639961](https://doi.org/10.31795/baunsobed.1639961)

ÖZ: Bu çalışmanın amacı, Faik Baysal'ın *Drina'da Son Gün* romanını ideolojik edebiyat kuramına göre incelemektir. Roman, II. Dünya Savaşı sırasında Yugoslavya'da yaşayan Türklerin ve Müslümanların kimliklerini koruma çabalarını, modern ideolojik çatışmaların ortasında hayatta kalma mücadelelerini ve Türkiye'ye göç süreçlerini etkileyici bir biçimde yansıtır. "Faşizm, komünizm, kapitalizm ve milliyetçilik" gibi ideolojilerin bireyler ve toplumlar üzerindeki yıkıcı etkileri, romanın ana temlerini oluşturur. Baysal, gözlemci gerçekçi anlatımıyla toplumun alt sınıflarının yaşadığı acıları ve ideolojik baskıları çarpıcı biçimde aktarırken, Selmanoviç ailesi ve Türk-Divisia örgütü gibi yapılar üzerinden Yugoslavya'da yaşayan Türklerin direnişini ve mücadele ruhunu ön plana çıkarır. Roman, ideolojik söylem, ahlaki yozlaşma, adalet, kadın temsili, din, basın ve sanat gibi temaları bir araya getirerek hem tarihî hem de kuramsal düzeyde güçlü bir anlatı sunar. Bu yönüyle eserin Türkiye dışındaki Türkler meselesini konu alan romanlar arasında ideolojik derinliği ve tarihsel gerçekliğiyle Türk edebiyatında önemli bir yer edindiği söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Asimilasyon, Direniş, Faik Baysal, İdeoloji, Millî kimlik, Söylem

ABSTRACT: The aim of this study is to examine Faik Baysal's novel *Drina'da Son Gün* through the lens of ideological literary theory. The novel compellingly portrays the struggles of Turks and Muslims living in Yugoslavia during World War II as they strive to preserve their identities amid modern ideological conflicts, fighting for survival and navigating the migration process to Türkiye. The destructive impacts of ideologies such as fascism, communism, capitalism, and nationalism on individuals and societies constitute the main themes of the novel. Through an observational realist narrative, Baysal vividly conveys the suffering and ideological oppression experienced by the lower classes of society, while also highlighting the resistance and resilience of the Turkish population in Yugoslavia through structures such as the Selmanoviç family and the Türk-Divisia organization. The novel brings together themes of ideological discourse, moral corruption, justice, representations of women, religion, press, and art, presenting a powerful narrative both historically and theoretically. In this regard, the novel holds a significant place in Turkish literature among works addressing the issue of Turks living outside Türkiye, distinguished by its ideological depth and historical authenticity.

Keywords: Assimilation, Resistance, Faik Baysal, Ideology, National identity, Discourse

* Bu çalışma, hazırlanmakta olan *Türk Romanında İdeoloji (1971 – 1980)* adlı doktora tezinden üretilmiştir.

¹ Doktora Öğrencisi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü/Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, s_hanife@outlook.com, <https://orcid.org/0000-0002-2624-2310>

EXTENDED ABSTRACT

Literature review

The theory of ideological literature offers an important framework for understanding the complex relationship between literature and ideology. This theory emphasizes the role of literature in carrying ideological messages and shaping social structures. Literature is a powerful tool for conveying ideological messages, which can shape the thought structures, values, and behaviors of societies. The connection between novels and ideology is a significant topic for understanding the impact of literature on social and political structures. Novels can reflect a particular ideological perspective and shape social values, norms, and beliefs. In this context, novels are seen not only as works of aesthetic and artistic value but also as vehicles for carrying and spreading ideological messages.

Press, art, and literature are important tools for conveying ideological messages and shaping social structures. The press is a powerful platform for spreading ideological messages and shaping public perceptions. Media affects public opinion by presenting news and content that support certain ideologies. Antonio Gramsci's concept of cultural hegemony explains how dominant ideologies are maintained through media. Art can be used as a tool for social criticism and to encourage questioning of existing ideological structures. Especially with the Enlightenment period, it is noted that literature emerged as a field where ideological structures were reflected and questioned. Thinkers like Karl Marx and Friedrich Engels emphasize the impact of literature on social change. Jale Parla questions the claim that literary works reflect ideology and emphasizes the complexity of this reflection. Pierre Macherey states that literary works are not only about their visible surfaces but also involve an ideological context that shapes and gives meaning to them. Louis Althusser explains that ideology operates through the state's ideological apparatuses, turning individuals into "subjects." Terry Eagleton expresses that literature plays a critical role in shaping and spreading social ideologies. Semiotics is used to reveal the ideological functions of symbols and signs in literary works. Discourse theories by thinkers like Michel Foucault and Pierre Bourdieu are important tools for analyzing literary works. Discourse theories and semiotics are critical tools for understanding the transmission and social impacts of ideological messages. Discourse theories by Michel Foucault and Pierre Bourdieu examine how power relations and social hierarchies are constructed through language and discourse. Semiotics analyzes the impact of language and symbols on social structures. Antonio Gramsci's concept of hegemony emphasizes that ideology is a continuously reproduced practice. Literary texts reflect ideological conflicts and encourage the reader's critical thinking.

Methodology

The theory of ideological literature evaluates the social and political functions of literary texts, analyzing how ideologies are conveyed through literature and how they interact with the socio-political structures of their time. This approach enables readers to comprehend processes of social change and ideological transformation through literary works. Faik Baysal's novel *Drina'da Son Gün* is well-suited for analysis within this framework due to its exploration of various ideologies. The novel specifically examines the representation of fascism, communism, capitalism, and nationalism within its narrative. The ideological positions of the characters, conflicts within the plot, and the historical references in the text are closely analyzed.

Findings and discussion

The issue of Turks living outside Türkiye has been addressed in many novels from the Tanzimat Period to the present, and these novels are generally works that depict different geographies and themes with a patriotic attitude. Faik Baysal's novel *Drina'da Son Gün* deeply explores the hardships and struggles of Turks living in Yugoslavia during World War II. The novel compellingly describes the efforts of Turks to preserve their national identity, their struggle to survive amidst ideological conflicts, and migration processes. Baysal strikingly reveals the effects of ideologies such as fascism, communism, capitalism, and nationalism on individuals and societies. The resistance and national struggle spirit of Turks are highlighted in the work; the Selmancı family and the Türk-Divisiya organization are exalted as symbols of Turks' fight for independence and freedom. Baysal, adopting the observer and descriptive realism movement, compellingly narrates the pain and misery of the lower strata of society and deeply examines

ideological conflicts. As a writer with national leftist tendencies, he is sensitive to social inequality and injustice and reflects these perspectives in his work.

The novel provides an important framework for understanding the effects of ideologies on individuals and societies. Fascism is represented by the oppression and persecution inflicted by Germans on Turks in Yugoslavia, while communism is depicted through Tito and the Partisans, showing how this ideology caused polarization in society. Capitalism is discussed through the exploitative regimes and expansionist imperialist policies of the British, emphasizing economic inequalities. Nationalism is represented by the oppression imposed by Chetniks on Turks and other ethnic groups in Yugoslavia. Baysal emphasizes how ideologies manipulate people and increase social polarization. Ideological and religious divisions affect all segments of society and erode trust between individuals. The support of these ideologies by priests and tsars leads not only to religious but also social and political divisions. Baysal's criticism is not limited to past events; he draws attention to how ideologies and religious leaders affect society in every era.

Results and recommendations

Faik Baysal's novel *Drina'da Son Gün* reveals the profound impact of literature on social and political structures by embodying almost all elements of the theory of ideological literature. The novel highlights the importance of understanding the social and political functions of literary works, alongside their aesthetic and artistic values. By examining the ideological messages conveyed through literature, readers can gain insights into social change and ideological transformation processes. This understanding can help in fostering critical thinking and encouraging readers to question and analyze the ideological structures that shape their societies.

Giriş

20. yüzyılda emperyalist güçlerin baskılarıyla karşı karşıya kalan Türkler, bağımsızlık mücadelesi vermek zorunda kalırlar. Bu dönemde, Türk milletinin azmi ve kararlılığı öne çıkar ve Türkiye Cumhuriyeti bağımsız bir devlet olarak doğar. Türkiye Cumhuriyeti, Türk kimliği için güçlü bir semboldür. Bu sembol, yalnızca Türkiye Türkleri için değil, aynı zamanda dünya genelinde yaşayan tüm soydaşları için de büyük bir anlam taşımaktadır. Türkiye Türkleri, ülke sınırları dışında yaşayan soydaşlarına “dış Türkler” ifadesiyle atıfta bulunarak, bu kardeşlik ve birlik duygusunu canlı tutmaya devam etmektedir (Tatlisu, 2024: 26). Ahmet Bozdoğan ise “Türkiye dışındaki Türk dünyası” şeklinde ifade etmenin daha doğru olduğunu belirtir (Bozdoğan, 2008: 15). Bu ifade, tarih boyunca süregelen birlik ve dayanışma duygusunun bir yansımasıdır.

Türkiye dışındaki Türkler meselesi, Tanzimat Dönemi’nden bugüne kadar birçok romanda işlenmektedir. Bu romanlarda genellikle vatansever bir tutum ele alınarak farklı coğrafyaların ve temaların işlendiği görülür. Bir nevi Türk kimliğinin ve milli bağlılığın farklı coğrafyalarda nasıl yansıdığı, bu kimliklerin karakterlerin gelişiminde ve olayların ilerlemesindeki etkileri anlatılmaktadır. Konuyla ilgili daha önce yapılan çalışmalarda millî kimlik meselesine değinilmiş olmasına rağmen romanlardaki ideolojilere ve bu ideolojilerin romanı nasıl şekillendirdiğine bakılmadığı görülür. Bu çalışmada *Drina’da Son Gün* adlı roman ideolojik edebiyat kuramıyla okunmaya çalışılacaktır. Eserde hangi ideolojilere yer verildiği ve eserde yer alan farklı ideolojilere mensup kişilerin Türklere karşı tutumları veya faaliyetleri hakkında bilgi edinmek amaçlanmaktadır. Böylece ideolojilerin romanın şekillenmesinde nasıl bir katkısı olduğu belirlenmiş olacaktır.

Literatür taraması

İdeolojik edebiyat kuramı

Kurama geçmeden önce ideoloji kavramını açıklamak kuramın daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Her ne kadar kavramın tanımlanmasında tam bir birlik olmasa da ideoloji kelimesinin ilk kez 18. yüzyılda Fransız filozof Destutt de Tracy tarafından kullanıldığı konusunda genel bir mutabakat vardır. Bu, ideolojinin tarihsel bağlamını ve etimolojik kökeninin anlaşılmasını sağlar. Kelimenin etimolojisine bakıldığında, Yunanca “düşünce” ve “fikir” anlamına gelen “idea” ile “bilim” anlamına gelen “logos” kelimelerinin birleşimi olduğu görülür. Bu da ideolojiyi “düşünceler bilimi” (Thompson, 2013: 43) olarak tanımlamanın mümkün olduğunu gösterir. Tanımlama, ideolojinin düşünsel temellerini ve bilimsel incelemesini ifade eder. İdeolojilerin oluşumu ve yayılması, farklı bilim dallarının katkılarıyla zenginleşir ve daha kapsamlı bir şekilde incelenir.

İdeoloji kavramını, “...siyasî veya toplumsal bir doktrin meydana getiren, bir hükümetin, bir partinin, bir siyasal sınıfın vb. hareketlerine yön veren düşünce ve görüşler sistemi...” (Dikici, 2005: 28) olarak tanımlamak mümkündür. Güncel Türkçe Sözlükte ise ideoloji kelimesi için “Siyasal veya toplumsal bir öğreti oluşturan, bir hükümetin, bir partinin, bir grubun davranışlarına yön veren politik, hukuki, bilimsel, felsefi, dinî, moral, estetik düşünceler bütünü” (TDK, 2025) ifadeleri kullanılır. Yani kavramın toplumsal veya siyasal düşüncelerin tümünü kapsadığı söylenebilir.

Terry Eagleton ise ideolojinin insanları tanı veya böcek seviyesine indirgeyen bir güç olduğunu ve zihinleri doktriner, dogmatik, yıkıcı ve irrasyonel bir bilincin hükmü altına soktuğunu ifade eder (Eagleton, 2011: 14). Bu tanımlamalar, ideolojinin aşırılıkçı yanını vurgularken, belli grup veya siyasal partilere mensup kişilerin neden karşıt görüşlere aşırı tepki verdiklerini de açıklamaktadır. Ayrıca ideolojilerin toplumda nasıl derin yaralar açabileceğine dair önemli bir perspektif sunmaktadır. Bu aşırılıkçı bilinç, toplum içinde kutuplaşmayı ve ayrışmayı artırarak insanların birbirlerine karşı hoşgörüsüz olmalarına neden olur. Eagleton’ın bu eleştirisi, ideolojilerin insan zihni üzerindeki manipülatif etkilerini de gözler önüne sermektedir.

İdeoloji ve edebiyat arasındaki ilişki, edebiyatın ideolojik bir araç olarak kullanılma biçimleri ve edebî eserlerin toplumsal etkileri açısından önemli bir tartışma konusudur. Edebiyat, ideolojik mesajların taşınmasında güçlü bir rol oynar ve bu mesajlar, toplumların düşünce yapısını, değerlerini ve davranışlarını şekillendirebilir. İdeolojik perspektiften yapılmış edebî eser analizleri, teorik bilgilerin somut örneklerle desteklenmesini sağlar. Bu tür analizler, edebî eserlerin ideolojik mesajlarını ve bu

mesajların toplumsal etkilerini anlamak için önemlidir. Böylece, ideolojik edebiyat kuramları, edebî eserlerin hem bireysel hem de toplumsal düzeydeki etkilerini daha kapsamlı bir şekilde değerlendirme imkânı sunar.

Edebiyat ve ideoloji arasındaki ilişki çeşitli biçimlerde ele alınır. Edebî eserler, belirli bir ideolojik bakış açısını yansıtırken, aynı zamanda bu ideolojilere karşı eleştiriler de geliştirebilir. Bu durum, edebiyatın toplumsal ve politik bağlamda nasıl işlediğini anlamak için kritik bir öneme sahiptir. İdeoloji, bireylerin düşünce yapılarını, değerlerini ve inançlarını şekillendiren bir sistem olarak tanımlanır. Edebiyat, bu ideolojik yapıların yansıtıldığı ve sorgulandığı bir alan sunar. İdeolojinin edebiyat üzerindeki etkisi, 18. yüzyıldan itibaren daha belirgin hâle gelir. Özellikle Aydınlanma Dönemi'yle birlikte, bireylerin düşünce yapıları ve toplumsal normlar sorgulanmaya başlanır. Böylece edebiyat bu sorgulamanın bir aracı olarak öne çıkar. Karl Marx ve Friedrich Engels gibi düşünürlerin ideolojiyi toplumsal yapıların bir yansıması olarak ele alarak edebiyatın toplumsal değişim üzerindeki etkilerini vurguladıkları söylenebilir.²

Karl Marx'ın, yaşamın bilinci belirlediği düşüncesi, edebiyat sosyolojisinde yeni bir yön açmaktadır. Marx ve Engels, ideolojinin tüm toplumsal düşüncüyü belirlediğini ve maddi yaşam koşullarının bilinci şekillendirdiğini savunmaktadır. Bu bağlamda, edebiyat ve sanat eserlerinin ideolojinin bir yansıması olduğunu belirtirler. Taine'nin sosyolojisinde yer alan “dönem” ve “ortam” öğelerinin yetersizliği, Marx ve Engels'in ideoloji tanımında yanıtını bulur.

Jale Parla, edebiyat yapıtlarının ideolojiyi yansıttığı iddiasını sorgularken, bunun ne tür bir yansıma olduğunu ve edebiyatın diğer toplumsal üst yapı kurumlarından ayrılan yönlerinin göz ardı edilip edilmediğini tartışır. Ayrıca, edebî eserlerin egemen ideolojinin dolaysız bir yansıması olarak görülmesinin yazarlar ve toplumsal refah arasında kurulacak basit ilişkilerden daha karmaşık kuramsal yaklaşımlarla değerlendirilmesi gerektiğini vurgular. Parla, ideoloji ve sanat yapıtı arasındaki bağın basit bir etki-tepki ilişkisi olmadığını ve Marksist eleştirmenlerin bile bunun farkında olduğunu belirtir. Bu bağlamda, edebî eserlerin ideolojik bağlamlarının incelenmesinde daha derin ve nüanslı yaklaşımlar gerekmektedir.

Pierre Macherey ise eserin yüzeyde görünen anlamının ötesinde, onu şekillendiren ve dönüştüren ideolojik bağlamını öne çıkarır. “Eser görüldüğü şey değildir: Bu önermenin teorik bir değeri olmasa da (gerçeklikle görünüm arasındaki ideolojik ayrıma dayanır) üzerinde düşünmeyi hak eder. Öyle ki, şu ana dek eleştirel söylemin gelişiminden yola çıkarak sergilenen bu önerme aslında bambaşka bir düzlemde de anlaşılmalıdır...” (Macherey, 2019: 41, 42). Macherey, edebî eserlerin sadece görünen yüzeylerinin ötesinde, onları şekillendiren ve anlamlandıran ideolojik bir bağlam olduğunu belirtir. Eseri yargılamanın, ona ihanet etmekle eşdeğer olduğunu ve yazarın söyleminin eseri inşa ederken dönüştüğünü savunur. Edebî eserlerin içerikleriyle birlikte, ideolojik ve tarihsel bağlamlarıyla da anlaşılması gerektiği; bağlamdan koparıldığında eserin anlam ve değerinin değişebileceğini ifade eder.³ Bu yaklaşım, eleştirel söylemin eserin içindeki ve dışındaki ideolojik unsurları dikkate alarak eseri daha derinlemesine incelemeye teşvik eder. Ayrıca, egemen toplumsal yapıların, eğitim ve medya yoluyla dayattıkları ideolojik seçkilerden oluşan kanonlar vasıtasıyla kültürel bütünlüğü ve kurulu düzeni garanti altına almaya çalıştıkları vurgulanır. Louis Althusser ise ideolojinin toplumsal yapının devamlılığını sağlamak amacıyla devletin ideolojik aygıtları olarak adlandırdığı kurumlar (örneğin okullar, kiliseler ve medya) üzerinden işleyişini sürdürdüğünü öne sürer.⁴ Edebiyat ise bireylerin ideolojik süreçlerle nasıl biçimlendirildiğini estetik bir dille ortaya koyar.

Eagleton, “neyin edebiyat sayılacağına dair ölçütler düpedüz ideolojiktir: Belli bir toplumsal sınıfın değerlerini ve “beğenilerini” cisimleştiren yazı edebiyat olarak nitelendiriliyor, buna karşın bir sokak baladı, popüler bir aşk romanı, hatta belki de tiyatro edebiyat sayılmıyordu” (Eagleton, 2014: 31) diyerek ideoloji ve edebiyat arasındaki bağa değinir. Başka bir ifadeyle edebî metinlerin kurmaca olup

² Bk. Parla, 2023: 48.

³ Bk. Macherey, 2019: 41, 42.

⁴ Bk. Althusser, 2010: 94 – 100, 159.

olmadığından ziyade, “kibar yazı” standartlarına uyup uymadığına göre değerlendirildiğini vurgular. XVIII. yüzyılın, yeni ve yenilikçi roman türlerini edebiyat olarak kabul etme konusunda derin şüpheler taşıdığını belirtir. Edebiyatın ne olduğuna dair ölçütlerin ideolojik olduğunu ve belirli toplumsal sınıfların değerlerini ve “beğenilerini” yansıtan yazıların edebiyat olarak kabul edildiğini, buna karşın sokak baladları, popüler aşk romanları ve hatta tiyatroların edebiyat sayılmadığını söyler.

Eagleton, edebiyatın toplumsal ideolojilerin şekillendirilmesi ve yayılması açısından kritik bir rol oynadığını ifade eder. Hem Arnold’un hem de Richards’ın edebiyatı, toplum düzenini yeniden inşa edecek bilinçli bir ideoloji olarak öne çıkardıklarını belirtir. Bu yaklaşım, özellikle Büyük Savaş sonrasının toplumsal anlamda yıkıcı, ekonomik olarak çöküş içinde ve siyasi açıdan istikrarsız yıllarında önem kazanır.⁵ Edebiyat, bu dönemde toplumsal düzeni yeniden inşa etme potansiyeli taşıyan bir ideolojik araç olarak görülür. Ayrıca, Eagleton’a göre toplumsal ideolojiler bazı anlamları ayrıcalıklı bir konuma yükseltir ve diğer anlamların etrafında dönmeye zorlanan merkezler hâline getirir.⁶ Bu bağlamda edebiyatın ideolojik işlevi yalnızca toplumsal düzenin yeniden inşasıyla sınırlı kalmaz, aynı zamanda egemen söylemlerle kurduğu ilişki üzerinden onların yeniden üretilmesi ya da sorgulanması sürecine de katkıda bulunur.

“Unutulmamalıdır ki, edebî çalışmaların her zaman güçlü bir eleştirel işlevi vardır. Baskıcı ideolojilere meydan okurlar veya onları desteklerler” (Miller, 2021: 122). Bunun yanında edebî eserin “olağan dil” ile ilişkisinin önemini vurgulanır, çünkü ideoloji “olağan dil” içinde üretilir, taşınır ve doğallaştırılır. Metnin bu dille ilişkisi, ideolojik doğasının önemli bir göstergesidir (Eagleton, 2009: 94). Edebî eserler, içinde bulundukları toplumun egemen söylemiyle doğal bir bağ kurar. Bununla birlikte, bu eserlerden bazıları toplumun genel söylemini olduğu gibi yansıtırken, bazıları ise bu söylemi derinlemesine sorgular ve dönüştürür. Eser incelemesi yapılırken bu ayrımı kavrayabilmek, bir metnin ideolojik temelini daha iyi anlamak adına büyük bir önem taşır. Edebiyat, kimi zaman hâkim düşünceleri pekiştiren bir araç olurken, kimi zaman da eleştirel bir güç olarak yerleşik değerleri altüst edebilir. Bu nedenle, bir metnin ideolojik açıdan etkisi, onun toplumsal söylemle ilişkisinin yüzeysel bir yeniden üretim mi yoksa daha köklü bir eleştiri mi sunduğunu değerlendirmekle anlaşılabilir.

“Eagleton, ideolojinin ve dolayısıyla Marksist anlayışla ideolojinin dışavurumu olarak ele alınan edebiyatın altyapıya, yani ekonomik ilişkilere indirgenemeyecek bir şey olduğunu savunmuştur” (Eagleton, 2010: 10). Eagleton, Marksist bir edebiyat eleştirmeninin edebiyatın ve ideolojinin sadece ekonomik ilişkilerle açıklanamayacak kadar karmaşık ve çok yönlü olduğunu bilmesi gerektiğini savunur. Edebiyatın ideolojik süreçlerin ve yapının bir yansıması olduğunu düşünürken, aynı zamanda kültürel ve toplumsal bağlamların da önemini vurgular. Ona göre, edebî eserler sadece yazarın bilinçli düşüncelerini değil, bilinçaltındaki ideolojik etkileri de yansıtır. Bu bağlamda, edebiyat, toplumsal ve kültürel dinamiklerin bir ürünü olarak değerlendirilmelidir. Edebiyatın ideolojik düşünceleri daha kabul edilebilir hâle getirmek için kullanılan bir araç olduğunu belirten Eagleton, edebiyatın toplumsal ideolojilerin şekillendirilmesi ve yayılması açısından kritik bir rol oynadığını ifade eder. Sanat eserlerinin estetik değerlerinin yanı sıra, ideolojik ve etik değerleri de yansıtarak, toplumsal ve ahlaki normlarla etkileşime girdiğini savunan Eagleton, modern edebiyat kuramı tarihinin, çağımızın siyasi ve ideolojik tarihinin bir parçası olduğunu belirtir ve edebiyatın toplumsal ve siyasi bağlamlarının anlaşılması gerektiğine vurgu yapar.⁷ Yani edebiyat, ideolojik yapıları görünür kılan toplumsal bir araç olarak görülür.

İdeolojik incelemeler için hegemonya kavramına da değinmek gerekir. Antonio Gramsci’nin hegemonya kavramı, sadece bir düşünce sistemi değil, sürekli yeniden üretilen ve ideoloji tarafından kuşatılan bir pratiktir. Bu anlayış edebiyatta da görülür; edebiyat sürekli ideoloji tarafından şekillendirilir. Yazar ile okur arasındaki ilişki ise bir rıza ilişkisidir; zorlayıcı bir güç ilişkisi yerine karşılıklı anlayış ve kabul üzerine kuruludur (Somuncu, 2015: 60). Dolayısıyla edebiyat, hegemonya

⁵ Ayrıntılı bilgi için bk. Eagleton, 2014: 59.

⁶ Ayrıntılı bilgi için bk. Eagleton, 2014: 142.

⁷ Ayrıntılı bilgi için bk. Eagleton, 2010: 10, 118.

mekanizmalarının bir parçası olarak ideolojiyi yeniden üretirken, aynı zamanda onu sorgulama potansiyeli de taşır.

Eagleton, edebiyatın değerinin ve etkisinin, okuyucunun okuma pratiğinin ideolojik bağlamına ve metinlerin üretildiği ideolojik bağlama bağlı olduğunu savunur. Shakespeare'in metnlerinin değerini kaybetmemesinden bahsederek, metinlerin zaman ve ideolojik bağlamlardan bağımsız olmadığını vurgular. Edebiyatın etki ve öneminin okuyucunun bireysel yorumlama pratiği ile metinlerin yaratıldığı ideolojik bağlam arasında bir etkileşim sürecine dayandığını ifade eder. Bu süreç, bir eserin okurda derin düşünceler uyandırmasının veya onu dönüştürmesinin hem okuyucunun mevcut dünya görüşüne hem de eserin bağlı olduğu tarihsel ve ideolojik çerçeveye bağlı olduğunu gösterir. Metinlerin anlamı ve değeri, bu iki boyutun - okuma eylemi ve yaratım koşulları - dinamik bir şekilde kesiştiği noktada ortaya çıkar. Başka bir deyişle, edebî eserler, bir yandan okuyucunun içsel ideolojik haritasıyla buluşurken, diğer yandan üretildikleri toplumsal bağlamdan izler taşır.⁸ Sonuç olarak, edebiyat, okur ve metin arasındaki ideolojik etkileşimle biçimlenir ve hem bireysel hem de toplumsal anlam dünyalarının kesişim noktasında konumlanır.

Yöntem

İdeolojik edebiyat kuramı, edebî metinlerin toplumsal ve politik işlevlerini değerlendirerek, ideolojilerin edebiyat aracılığıyla nasıl aktarıldığını ve dönemin toplumsal yapılarıyla nasıl ilişkilendirildiğini inceler. Bu yaklaşımla, okuyucuların metinler aracılığıyla toplumsal değişim ve ideolojik dönüşüm süreçlerini kavraması sağlanır. Faik Baysal'ın *Drina'da Son Gün* adlı romanı, farklı ideolojileri ele alması nedeniyle bu kurama uygundur. Kuram doğrultusunda faşizm, komünizm, kapitalizm ve milliyetçiliğin metinde nasıl işlendiği analiz edilir. Karakterlerin ideolojik konumları, olay örgüsündeki çatışmalar ve tarihsel referansların bağlamsal anlamları üzerinde durulur. Roman aracılığıyla tarihsel olayların ideolojik boyutları açığa çıkarılır ve edebî kurgunun bu unsurları nasıl biçimlendirdiğine değinilir.

İdeolojik edebiyat kuramı için göstergebilimin önemli bir yeri olduğunu belirtmek gerekir. İdeolojinin söylem boyutunun anlaşılabilmesi için göstergebilimden yararlanılabilir. Göstergebilim, dilin ve diğer sembolik sistemlerin nasıl anlam ürettiğini ve bu anlamların toplumsal yapılar üzerindeki etkilerini inceler.⁹ İdeoloji, bu anlamların üretiminde ve iletiminde önemli bir rol oynar. Göstergebilimsel analiz, edebî eserlerdeki sembollerin ve göstergelerin ideolojik işlevlerini ortaya çıkarmak için kullanılır.

Faik Baysal ve *Drina'da Son Gün* romanı

Faik Baysal'ın doğum tarihi hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Bazı kaynaklar 1918, bazıları 1920, bazıları ise 1921 veya 1922 yıllarını işaret etmektedir. Bu belirsizlik, yazarın hayatı ve biyografisiyle ilgili farklı kaynakların sunduğu tarihsel bilgilerin farklılığından kaynaklanabilir.¹⁰ Asıl adı Mustafa Faik Baysal'dır. Annesi, o doğduktan kısa bir süre sonra öldüğü için babası yeniden evlenir ve babasının sevgisini neredeyse hiç hissetmez. Bu nedenle dedesiyle Adapazarı'nda yaşadığından bahsedilir. “Bir yönden ünlü hikâyeci Sait Faik'le de uzaktan akraba olan bu âileden olanlar, aslında Romanya'dan buraya göçmen olarak gelmiş, yerleşmiş, uyanık kimselerdir” (Alangu, 1968: 699). Bu da yazarın göçmen bir aileden geldiğini gösterir. Yazarın geçmişinin eserlerine yansıdığını söylemek yanlış olmaz. Yazarlığa şiirle başlayan Faik Baysal, hikâye ve roman yazmaya 1940'larda başlar. Köy gerçeğinin yanında büyük şehir konularında da başarılı sayılabileceği ifade edilir. (Alangu, 1968: 703; TDE Ansiklopedisi, 1977: 367; Yalçın, 2010: 198 – 199). Faik Baysal, gerçekçi sanat anlayışının temel taşlarını oluşturan “gözlemci ve tasvirici gerçekçilik” akımının önemli temsilcilerinden biri olarak kabul edilir. Baysal, yazılarında E. Caldwell'e benzer bir üslupla, toplumun en alt kesimlerinin acı ve sefaletini çarpıcı bir biçimde anlatır. Bu anlatımlar, Baysal'ın insanların en düşkün hallerini gözlemleme yeteneği ile birleşir ve böylece okurda derin bir hayranlık uyandırır. (Alangu, 1968: 702). Baysal'ın gözlem gücü ve tasvir yeteneği, onun edebî başarısının anahtarlarından biri olarak kabul edilir. Bu tür etkileyici ve

⁸ Bk. Eagleton, 2009: 97, 195.

⁹ V. N. Voloşinov'un *Marksizm ve Dil Felsefesi* adlı eseri, göstergebilimsel ideoloji kuramı için önemli bir yere sahiptir.

¹⁰ Bk. Aydemir, 2011: 1.

gerçekçi anlatımlar, okuru eserin içine çeker ve onlara hayata dair yeni perspektifler sunar. Bu da Faik Baysal'ın çoğu gözlemci gerçekçi yazarlara göre daha başarılı olduğu anlamına gelmektedir. Ayrıca romanlarında işlediği konu çeşitliliği ve karakter oluşturmadaki başarısından da bahsetmek gerekir. Mutluay'ın "Faik Baysal'ın ilk romanı ile çıkışı ise, köy gerçeklerine bakmağa alışık olmadığımız bir dönemin, beklenmez başarısıdır." (Mutluay, 1973: 415) cümlesi söylenenleri desteklemektedir.

Yazar, her ne kadar ideolojik bir bağlılığı olmadığını belirtse de araştırmalar onun sol eğilimli bir yazar olduğunu öne sürmektedir. "Faik Baysal, Muzaffer Arabul, Vedat Türkali gibi sol eğilimli yazarların ana karakterleri ve anlatıcı tavırları da sola eğilimlidir" (Eroğlu, 2013: 195). Bu yazarlar, toplumsal eşitsizlik ve adaletsizliklere karşı duyarlıdır ve eserlerinde bu bakış açılarını yansıtır. Baysal'ın sanat anlayışını "Yazar, her ne kadar sosyalizmi açıkça dile getirmiyor, sosyalizmin savunuculuğunu yapmıyor ve sosyalist bir düzen kurmaya hizmet etmek amacıyla yola çıkmıyorsa da Marksizm'i, sosyalizmi ve toplumcu gerçekçiliği irdemiş, anlamış; sol görüşü benimsemiş; toplumcu gerçekçilikten ve sosyalizmden etkilenmiş; bilinçli bir şekilde, işçi sınıfının ve kapitalizmin pençesi altında çırpınan kitlelerin yaşamını, acılarını edebiyata taşımış; bu kitlelerin sözcülüğünü yapmıştır" (Aydemir, 2011: 33; TEİS, 2025) cümleleri açıklar niteliktedir.

Faik Baysal'ın *Drina'da Son Gün* (1972)¹¹ romanında Türkiye dışındaki (Yugoslavya'daki) Türklerin sosyal, siyasal, kültürel vb. değerleri işlenir. Yazarın ele aldığı konunun duyarlılığı, anlatımına derin bir etki bırakırken, okuyucusunda yoğun duygular uyandırmaktadır. Romanda geçen birçok olayın gerçekte yaşanmış olması eserin en ilgi çekici yönlerinden birini oluşturur. "Romanın sonuna olayların gerçekliğini belgeleyen ve Cumhuriyet gazetesinde yayımlanmış bir röportaj eklenmiştir: Roman kahramanı Rıza Selmanoviç'le yapılmış bir röportaj. Orada 1971'de 76 yaşında bulunan Rıza Selmanoviç'in 1958'de Anavatan'a dönmüş olduğu da belirtilir" (Necatigil, 2005: 131). Eser, bu yönüyle belgesel niteliği taşımaktadır (Enginün, 2015: 315). Romanda anlatılanların gerçekte yaşanmış olması, eserin etkileyciliğini artırır. Eserde hâkim devletlerin asimilasyon çabaları, Baysal tarafından derin bir hissiyat ve etkileyici bir anlatımla okuyucuya aktarılır. Tarihî olayların edebiyatta işlenmesi, geçmişte yaşanan acıların ve zulümlerin unutulmaması adına önemlidir. Baysal'ın romanı, bu bağlamda trajik bir yön taşıyarak, mazlum toplulukların asimilasyon politikaları karşısındaki mücadelesini güçlü bir şekilde vurgular ve okuyucunun empati kurmasını sağlar. Ayrıca *Drina'da Son Gün*, "...yalnız onun yazarlığı açısından değil, Türk Edebiyatı için de kahraman kadrosu, olayların geçtiği mekânlar ve dayandığı tarihsel gerçeklik bakımından oldukça sıra dışı ve ilginç bir" (Kolcu, 2008: 54) roman olarak tanımlanır.

Romanın konusu: *Drina'da Son Gün* romanı "18 Temmuz Gecesi", "Pusta Pusta! Babo'cum Babo'm", "Pub Duyic Nanino-Naninua" ve "Kırlangıç Pansiyonu" olmak üzere dört bölümden oluşmaktadır. II. Dünya Savaşı yıllarında Yugoslavya'da yaşayan Türkleri konu alan romanda Hırvat ve Sırpların Türklere karşı uyguladıkları yıldırma politikaları ve savaşın ağırlığı altında ezilen Türklerin Türkiye'ye göçleri anlatılır. Eserdeki en önemli noktalardan biri kuşkusuz yazarın savaşa bakışı ve millî kimlik meselesidir. Faik Baysal, dönemin ağır şartlarını, kutuplaşan dünyayı ve bu kutuplaşmanın temelinde yer alan ideolojileri etkileyici bir şekilde ele almaktadır. Romanda, Türklerin örgütlenmesi ve mücadeleye başlaması, II. Dünya Savaşı sırasında Yugoslavya'da yaşanan kıyımlar ve çetelerin Türklere karşı zulümleri detaylı bir şekilde işlenir.

Almanlara ve Çetniklere karşı Türklerin kurtuluş ümidi hâline gelen Türk-Divisia, Rıza Selmanoviç liderliğinde kurulur. Yugoslavya'da bulunan örgütlerin çeşitli Avrupa ülkelerinden temin edilen silahlarla güçlenmesi kaostan bilinçli olarak yönetildiği anlamına gelir. Selmanoviç'in oğlu Dünder'ın İngiltere'de Alman bombardımanına maruz kaldığı görülür. Bu da savaşın farklı ülkelerdeki yıkıcı etkilerine yer verildiğini göstermektedir. Türk-Divisia yöneticilerinin toplantısında Çetnikler tarafından kaçırılan Müftü Bedroviç'in kurtarılması görevi Halit Miyasiç'e verilir, ancak Miyasiç ve Bedroviç, Goril İpan'ın adamları tarafından öldürülür. Yaşananlar halk üzerinde büyük bir korku yaratır ve Yugoslavya'daki Türkler Mihailoviç'in zulmünden kaçarak Türkiye'ye göç etmeye başlar. Selmanoviç

¹¹ *Drina'da Son Gün* romanı ilk kez 1972 yılında Sinan Yayınları tarafından 336 sayfa olarak yayımlanmıştır. Çalışmada ise romanın Can Sanat Yayınları'ndan çıkan 2008 yılı baskısı esas alınmıştır.

ailesi de göç eder ve böylece savaşın insanî değerler üzerindeki tahribatı bir kez daha vurgulanır. Olaylar, bir otobüs yolculuğuyla başlar ve Yugoslavya'daki Türklerin Türkiye'ye göçleri ile sona erer.

Bulgular ve tartışma

İdeolojik edebiyat kuramı açısından romanın tematik yapısı

Savaşın ağır şartlarının işlendiği romanda Sırplar Almanları ülkelerinden göndermeyi, Müslüman ve Türkleri Balkanlardan atmayı isterken Almanlar ise Türklerle birlikte Sırpları da Balkanlardan atmayı istemektedir (Can, 2011: 84). Eserde ideolojilerin kendilerine meşruiyet kazandırmada basın ve medyayı kullandıkları, bu nedenle de gerçeklikten uzak ve güdümlü bir propaganda aracı hâline geldikleri vurgulanır. Bu duruma İngiltere ve Almanya örnek verilebilir. Bunların yanında eserde dine karşı aşırı taassubun eleştirildiği görülür. Çünkü aşırılık, ayrışmayı da beraberinde getirir. Yazarın diğer önemli bir söylemi ise tarihle ilgilidir. Tarih, insanları bölen ve ayrıştıran bir olgu olarak ele alınır. Tarihî metinlerle ilgili, kahramanlık adı altında insanların katledildiği ve savaşın meşrulaştırıldığına vurgu yapılır. Bütün bunlara ek olarak, romanda komünizm, “faşizm, kapitalizm, muhafazakârlık ve milliyetçilik” gibi ideolojilerin yer aldığı görülür. Yazara göre, ideolojiler ayrılıkçı söylemler barındırmaktadır. Türkleri Balkanlardan atma fikrinin temelinde de bu ideolojilerin yer aldığı söylenebilir.

Adalet ve kanun

Romanlarda adalet ve kanun kavramları, toplumsal düzeni, bireyler arası ilişkileri ve etik değerleri yansıtarak, karakterlerin eylemlerini ve hikâyenin gidişatını etkilemektedir. Adalet ve kanun temalarının işlenmesi, okuyucuları toplumsal ve bireysel sorumluluklar üzerine derinlemesine düşünmeye teşvik eder. Bu temalar ideolojilere göre farklı şekillerde ifade edilir ve bazen adalet adı altında zalimce fiillerin gerçekleştirildiğinden de bahsedilir. Bu tür temalar, yazarların toplumsal ve siyasi eleştirilerini dile getirmeleri için önemli bir yer tutar. *Drina'da Son Gün*'de bir yanda Alman adaletinden bahsedilirken, diğer yanda çıkarları uğruna insanları gözlerini kırpmadan kurşuna dizen bir faşizm ideolojisi yer alır: “Alman adaleti, belgelere dayanmadan kimsenin hayatına son vermez” (Baysal, 2006: 174) diyen Alman komutan kendi çıkarlarına uygun olacak şekilde Mitza ve Azamoviç için belge hazırlatmayı da ihmal etmez. Hazırlattığı belgelere dayanarak onları kurşuna dizdirir. Bu da yazarın kanuna ve adalete bakışının olumsuz olduğunu gösterir. Yazara göre adalet ve kanun gerektiği şekilde işleseydi savaş ve kıyımların hiçbiri meydana gelmezdi. Ayrıca Alman komutan ve Müftü Efendi arasında geçen konuşmada “Türlere selamlarımı söyleyin lütfen.” “Söylerim ama, Türkler selam değil adalet bekliyor.” (Baysal, 2006: 174) ifadeleri Türklerin adaletle bakışını gösterir niteliktedir.

Eserin ilerleyen sayfalarında haydutlar arabayı durdurur ve herkesin inmesini söyler. “Şoför önce direnmek istedi, ama dağ başında konuşan hükümetler değil Çetniklerdi” (Baysal, 2006: 254) cümlesi Yugoslavya'da kanun yerine çetelerin sözünün geçtiğini göstermektedir. Hükümet, halkın güvenliğini sağlamada yetersiz kaldığından çeteler kendi kanunlarını uygulamaktadır. Dağlarda kanun, çetelerin isteklerine göre şekillenmektedir. Bu da Yugoslavya'da kanunsuzluğun ve adaletsizliğin had safhada olduğunu gösterir.

Romanda güç sahiplerinin kanuna bakışları, “Köy papazı mankafa Duyiç. Bundan dört yıl önce dokuz yaşında bir kızın ırzına geçmiş, mahkemelere düşmüş, sonra yargıcın avucuna para basarak kurtulmuş” (Baysal, 2006: 271) şeklinde verilir. Bu durum, hukuk sistemine duyulan güvensizliği ve adaletsizliği çarpıcı bir şekilde gözler önüne serer. Yargıçların rüşvet aldığı, papazların ise kız çocuklarına göz diktği için adalet ve kanunun yürürlükte olmadığı görülür. Eserde güç sahiplerinin yasaları kendi çıkarları doğrultusunda kullanmasının toplumda derin bir adalet sorununa yol açtığı vurgulanmaktadır.

Ahlak bozukluğu ve yozlaşma

Ahlaki yozlaşma teması, karakterlerin kişisel çıkarlar, güç arzusu veya ideolojik baskılar altında ahlaki değerlerinden sapmalarını ve toplumsal normları ihlal etmelerini konu alır. Ahlaki yozlaşma, bireylerin vicdanlarıyla olan çatışmalarını ve toplumsal sonuçlarını ele alarak, okuyuculara insan doğasının karanlık ve karmaşık yönlerini gösterir. Siyasi otoritenin yozlaşmasına dair çarpıcı bir örnek

“Kaymakam olsaydım ne olacaktı? O zaman da valinin uşağı olacaktım. Üstelik maaşım yetmeyince de halkı soymaya kalkacaktım.” (Baysal, 2006: 61). Burada hem ekonomik eşitsizlik hem yönetimde

bulunanların ahlaksızlığı hem de ezen ezilen ilişkisi açıkça gözler önüne serilmektedir. Gelir dağılımındaki eşitsizlik ve sömürü düzeninin eleştirisi yapılır. Kötülüğün temelinde para yer alır, siyasi ahlakın olmadığı ve halkın her anlamda sömürüldüğü vurgulanır. Papaz Duyiç ve para karşılığında papazı serbest bırakan yargıç yozlaşmış kişilerdir. Cinsel sapkınlıkları olan Ivo ve çıkarları uğruna her türlü fiili yapmaya hazır kişiler de bu bölümde yer alabilir.

Ahlaki yozlaşmanın ticari ahlak ve karaborsacılık faaliyetlerinde de olduğu görülür. Ticari ahlak için Yuvan örnek verilebilir. Yuvan, şoförlük yapan Yugoslavyalılarından biridir ve ticari ahlakın zerresi bile yoktur. “Yuvan karaborsacılık yapıyor. Çok yağlandı şimdi. Geçenlerde iki katlı yeni bir ev satın almış. Savaş çok işine yaradı gâvuroğlunun.” (Baysal, 2006: 32) ifadelerinden de anlaşıldığı üzere Yuvan, ticari ahlakı olmayan, çıkarları uğruna bütün insani değerlerden vazgeçen savaş zenginlerinden biri olarak romanda yer alır. Bu tür karakterler, savaşın getirdiği kaos ve belirsizlikten faydalanarak kendi çıkarlarını en üst düzeye çıkarmaya çalışırlar. Bu da genellikle toplumun genel ahlaki değerlerine aykırı düşer. Türklerde ticaret ise şu şekilde verilir:

“Ben o Yuvan gâvuru değilim. Karaborsacı hiç değilim. Bütün Taslıca bilir beni. Ben daha yolda bir tek yolcumu bırakmadım. Bugüne kadar kimsenin hakkını da yemedim. Ben Yuvan değilim. Bana İsmail Helâloviç derler. Götüremezsem sizi yerinize, hepinizin bile paralarını vereceğim” (Baysal, 2006: 33). “İsmail Helâloviç” ifadesi Müslüman bir Türk olduğunu vurgulamak için kullanılır ve Türklerde ticari ahlakın ne denli önemli olduğunu göstermektedir. Türk milletinin her zaman kendine yakışanı yapması gerektiği fikriyle hareket edildiği söylenebilir ve bu yaklaşım millî değerlerin yüceltilmesi olarak yorumlanabilir.

Almanlar, yaşanan savaş ve kuraklık nedeniyle karaborsacılığın artmasından endişe duyarak bir bildiri yayımlar ve ihtiyaç malzemelerinin karaborsaya girmesi hâlinde sorumluları kurşuna dizeceklerini duyururlar. Yugoslavya’da ise yaşanan yiyecek sıkıntısı had safhaya ulaşır. “Piyasada et, süt, yumurta, ekmek bile bulunmaz olmuş, bunların hepsi durumdan kurnazca yararlanmasını bilen karaborsacıların avucuna düşmüştü” (Baysal, 2006: 351) denilmektedir. Bu olaylar, gelir dağılımındaki eşitsizlik ve sömürü düzeninin eleştirisini içermekle birlikte, ekonomik krizlerin toplumlar üzerindeki etkisini de açıkça gözler önüne sermektedir.

Dönemin kaotik havası, karaborsacılar için fırsat niteliğindedir. Bu durumun önüne geçebilmek için, “sülük dedikleri” karaborsacılar ağır cezalar devreye sokulmaktadır. Gerek Almanlar gerek Yugoslavya hükümeti karaborsacılıkla mücadele etmeye çalışırlar. Bu nedenle caydırıcı yaptırımlar uygulamaktan çekinmezler. Bu da romanda yer alan kişilere ve milletlere göre bakış açılarının ve faaliyetlerin farklı olduğu anlamına gelir.

Aile

Türklerde aile önemli bir yere sahiptir. Korunması gereken, savunulan ve en değerli unsurlar arasında yer almasının yanında bireylere huzur ve mutluluk veren bir olgudur. Çocuklar sevilir ve değer verilir. Selmanoviç’in “Benim güzel kızım. Sen dünyanın en iyi, en akıllı kızıydın.” (Baysal, 2006: 102) ve “Bu evde hepimiz birbirimizi seviyoruz kızım. Onun için mutluyuz bu evde” (Baysal, 2006: 103) cümleleri bu duruma örnek niteliğindedir.

Alman komutan “Komünistlerin aileyi yıkma propagandası anlaşılan sizi de etkilemiş” (Baysal, 2006: 199) diyerek komünizmin aileye karşı olumsuz tavrından bahseder. Komünizmde mülkiyet olmadığı için sahiplenme de yoktur. Benim denilebilecek her şeyden uzak durulmalıdır. Buna aile de dahildir. Alıntılardan da anlaşılacağı gibi ideolojilere göre aile kurumuna bakış değişiklik göstermektedir.

Basın, sanat ve edebiyatta ideoloji

Basın, sanat ve edebiyat, toplumun düşüncelerini, duygularını ve değerlerini yansıtan ve şekillendiren önemli alanlardır. Bu üç alan, birbirleriyle etkileşim hâlinde olup, toplumsal ve kültürel gelişimin dinamiklerini oluşturmaktadır. Romanda her üçünün de ideolojik görüşler için kullanıldığı söylenebilir. Basının propaganda aracı olarak nasıl kullanıldığını anlamak için Almanların İngiltere ve Çetnikler hakkında söyledikleri iyi bir örnektir. Ayrıca “Sen satılmış gazetelerin yazdığına ne bakıyorsun?” (Baysal, 2006: 63) ifadesiyle de basının olayları nasıl sunduğunun ve gerçeklikle örtüşmeyen bir şekilde anlatabileceğinin altı çizilir. Basın propaganda amacı olarak kullanıldığında gerçekleri çarpıtarak halkın

algısını etkileme gücüne sahip olur. Bu nedenle, tarihî olayları değerlendirirken, basının nasıl bir rol oynadığını ve hangi çıkarlar doğrultusunda haber yapıldığını anlamak oldukça önemlidir.

“Yoksulluk bataklıklarında gelişip güçleşen Almanların ‘Pis Kızıl Sinek’ dedikleri Stalin’in kafasını ezmek için işsizlikten önce sinemalar ele alınmıştı. Tek eğlenceleri olan bütün sinemalarda hep ‘Ufa’ filmleri oynuyordu” (Baysal, 2006: 223). Ufa filmleri ile Alman film şirketinin ürettiği filmler kastedilir. Bu da Yugoslavya’da sadece cephe savaşı verilmediğini, ideolojik savaşın sanat cephesinde de sürdüğünü göstermektedir. Yani Almanlar, sanatı kendi ideolojilerini yaymak için bir araç olarak kullanırlar.

“Goebells birkaç gün sonra ayağına gelen bu fırsatı değerlendirecek, Nevesni baskınına Draja’ya yardım eden insanlığın sömürücüsü İngilizlerin düzenlediklerini söyleyerek Batı’nın Yugoslavya’daki prestijine yumrukların en ağırını indirmeyi başaracaktı” (Baysal, 2006: 243- 244). Basın, propaganda aracı olarak kullanıldığında halkın fikirlerini yönlendirme konusunda önemli bir role sahiptir. Almanlar, bu durumun farkında olduklarından sanat, edebiyat ve basını kendi çıkarları doğrultusunda kullanmayı bilirler.

Almanlar, basında Yugoslavya’nın bağımsızlığını isteyen herkesin Çetniklerle bir tutulmasını ister. Amaçları, kendilerine engel olabilecek direnişi ortadan kaldırmaktır. Bunun için medyayı bir silah gibi kullanırlar. Stikoviç, kendisiyle ilgili basında yer alan haberi şu şekilde ifade eder: “Geçen gün gazetede ne yazıyordu biliyor musunuz? Güya şimdiye kadar yüz kişiyi öldürmüştüm. Bunların otuzu çocuk, yirmisi erkek, ellisi de kadınmış. Kadınları öldürdükten sonra tecavüz ediyor, sonra da derilerini yüzüyormuşum. Bu yalanları Almanlar yazdırıyor hep. Bilen bilmeyen de bunlara inanıyor elbet. Ben olsam ben de inanırdım” (Baysal, 2006: 275). Stikoviç, insanlara zarar vermekten korkan biridir. Çetniklerin oyunlarına kanarak Balkan’a çıkar. Ancak amacı masumları öldürmek değil, Almanları ülkesinden defetmektir. Durumun böyle olduğunu bilen Alman basını, onu halkın gözünden düşürmek adına türlü iftiralara başvurur. Çünkü çıkarlarına ulaşmanın tek ve en emniyetli yolu budur. Bu da basının ideolojilere göre şekillendiğini açıkça göstermektedir.

Cinsellik

Cinsellik teması, insan doğasının temel bir parçası olarak, karakterlerin içsel dünyalarını, ilişkilerini ve toplumsal normlarla olan çatışmalarını yansıtır. “Bir kadın varmış hani, Aşar’a tutulmuş, o da bir gün onu çıraklardan biriyle dükkânın arkasındaki bölmede sevişirken yakalamış. Bir ıslatmış kadını! Sonra da aynı şeyi Pevleviç’e kendi gözleri önünde uygulamış.” (Baysal, 2006: 73). Burada cinselliğin eşini aldatma şeklinde yer aldığı görülür.

Stikoviç, “Sövmezdi, arkadaşları gibi gizli içmez, kumar oynamaz, Ivo gibi herkes uyuduktan sonra Yüzbaşı Drajenoviç’in kısırağıyla ahırda yatmazdı. Zamanla Ivo kendisine ‘Kız Stikoviç’ demeye başlamıştı. Bu yetmiyormuş gibi de bir gece Drajenoviç’in kısırağına yaptığı gibi herkesin içinde üstüne atılarak namusunu kirletmek istemişti. O güne kadar hiçbir şeye sesi çıkmayan Stikoviç buna dayanamamış, Ivo’nun üstüne atılarak onunla bir saat kadar boğuşmuş, Ivo kalbine kalbine gelen bir yumrukla yere serilmiş...” (Baysal, 2006: 268). Bu alıntıda Stikoviç gibi namuslu kişilerin yanında Ivo gibi cinsel sapkınlıkları olanlardan da bahsedilir. Cinsel sapkınlığın sadece kadınlara tecavüzle sınırlı kalmadığı, aynı zamanda kısırak ve erkeklere yönelik fiillerin de olduğu görülür. Eserde cinselliğin kadınlara veya küçük çocuklara yönelik saldırılar, eşini aldatma ve sapkınlıklar şeklinde yer aldığı söylenebilir.

Diğer ideolojilere bakış

Çetnikler için komünizm uzak durulması gereken ideolojilerdendir. Neniç ve Goril İpan komünizme karşı mücadele veren isimlerdendir. Bu yüzden de Türklerin Broziç Tito yerine Çetniklere yardım etmesi gerektiği ifade edilir. “Neniç’le Goril, Broziç Tito’dan daha iyidir. Goril’e yardım etmeniz gerek. Etmezseniz pis komünist Tito gelecek sonra. O zaman Elmasa’da sizi kurtaramaz. Çünkü Tito’da her şey var, ama kalp yoktur.” (Baysal, 2006: 69 – 70). Burada komünizmin acımasızlığı ortaya konulmaktadır.

“Hay Hitler” (Baysal, 2006: 83) ve “Führer’in bize kesin emri var” (Baysal, 2006: 171) ifadeleri ile faşizm kastedilir, bazı yerlerde ise “Nazizm” (Baysal, 2006: 93) olarak verilir. Almanlar, isteklerine karşı çıkan kim olursa olsun, masum olup olmamalarına bakılmaksızın kurşuna dizerler. Bu fiiller Almanların ideolojilerinin bir yansımasıdır.

Yugoslavya, kendi bağımsızlık savaşını verirken bir yandan etnik ve dini ayrılıkları ortadan kaldırmaya çalışır diğer yandan da ideolojik bir savaşın tam içinde kalır. Rusların komünizm propagandası, İngilizlerin kapitalizm ve emperyalizm saldırılarının yanında Almanların bu olumsuzlukları ortadan kaldırmak için geldiklerini ileri süren faşist tutumları örnek olarak verilebilir. Bir yandan bu ülkeler arasındaki savaşlar, diğer yandan onlara destek verenlerin Yugoslavya’yı zor duruma düşürmesi, ideolojilere ve savunucularına yönelik bakış açısını yansıtmaktadır. Selmanoviç kızıyla konuşurken ideolojiler hakkında bilgi verir. İngiltere, tıpkı bir sülük gibi dünyanın kanını emmektedir. Almanya, güçlenebilmek için faşist bir tutum sergilemektedir. Rusya ise komünizmle her iki ideolojinin de karşısında yer alır.

“Açlık hiçbir şeye benzemez. Göz göre göre ölmektense Almanlar da silaha sarıldı en sonunda. Türkiye’ye de aynı şeyi yapmadılar mı? Yunanlıları saldırtıp elimizde arta kalan toprakları da almaya kalkmadılar mı? Sen şu İngilizlerin ne domuz bir ulus olduğunu bilmezsin kızım. Allah bu kez onların belasını verecek, Rusların da verecek. Yakında Almanlar yok edecekler Rusları” (Baysal, 2006: 104 – 105).

Selmanoviç’in sömürü düzenlerini savunan kapitalizme (emperyalizme) ve komünizme bakışı olumsuzdur ancak Almanlara karşı olumludur. Selmanoviç’in bu tutumu ilerleyen kısımlarda değişime uğrar. Çünkü Almanlar, Yugoslavya’da yaşayan Türklere zarar vermeye başlar ve bunu kendi hukuk anlayışlarına dayandırdıklarını söylerler. Bu durum onun fikrini değiştirmesine neden olur. Ancak İngilizlerle ilgili hâlâ aynı fikirdedir. Komünizmle ilgili ise doğrudan bir fikir beyan etmese de Türk-Divisia örgütünün Çetniklere karşı komünizm yanlısı Partizanlarla aynı tarafta olmaları durumu özetlemektedir. “Arkadan yetişen Türk-Divisia kuvvetleri Partizanlarla birlikte Nevesni dışında Çetniklerle savaşa tutuşmuştu” (Baysal, 2006: 229). Bu cümle yapılan yorumu destekler niteliktedir.

Savaş döneminde Yugoslavya’da izlenen siyaset anlayışını bilmek, romanın daha doğru anlaşılmasına katkı sağlayacaktır:

“İşgal sonrasında 2. Dünya Savaşı süresince Yugoslavya’da iki radikal milliyetçi hareket yükselişe geçti: Hırvat Ustaşa (Ustaşa) ve Sırp Çetnici (Çetnik) örgütleri-orduları. Bunların karşısına, Yugoslavya Komünist Partisi (YKP) ve Partizan ordusu çıktı. Çetniklerin amacı Büyük Sırbistan ulus-devletini, Ustaşaların amacı ise Büyük Hırvatistan ulus-devletini kurmak idi. Bu amaçla Çetnikler, yayılmacı ve saldırgan Sırp milliyetçiliği uygularken, Hırvatlar da yayılmacı saldırgan Hırvat milliyetçiliğini hayata geçirmeye çalıştılar” (Sancaktar, 2022: 280).

Görüldüğü gibi ülkede yaşanan siyasi boşluktan yararlanmaya çalışan gruplar, güçlenebilmek için örgütler kurmaktadır ve bu örgütlerin faaliyetleri yayılmacı politikaya uygundur. Bu da diğer milletlerin zulme uğradığı anlamına gelir ki burada zulme uğrayanlar Müslümanlar ve Türklerdir.

Papazların benimsedikleri ideoloji nedeniyle halklar arasında her zaman ayrılık olduğu, “Tarih boyunca Hırvat ve Slav papazları çarların itelemeleriyle ruhlardaki bu ayrılığı her zaman körüklemişler, sonucun bu noktaya gelmesini başarmışlardır.” (Baysal, 2006: 20) ifadelerinden açıkça görülmektedir. Eserde papazların benimsedikleri ideoloji nedeniyle halklar arasında sürekli bir ayrılık olduğu, Hırvat ve Slav papazlarının tarih boyunca çarların baskısıyla bu ayrılığı körükledikleri ve toplumsal uyumu engelledikleri vurgulanır. Bu durum, ideolojilerin ve dini liderlerin toplumu manipüle edici etkilerini gösterir.

Sırp asıllı Mordaç, Selmanoviçlerin çiftliğinde yıllarca çalışır. Bir gece Çetnikler, Mordaç’ı yakalayıp Yugoslavya’nın bağımsızlığı için Balkan’a çıkmaya ikna ederler. Azamoviç, Mordaç ile aynı çiftlikte çalışan Türklerdendir. Mordaç’ın Balkan’a çıktıktan sonra Azamoviç ile karşılaşmasında dikkat çeken nokta “Ayakkabıları Churchill’di, ikisi de daha yepyenyidiler” (Baysal, 2006: 59). Burada Çetnikleri

besleyen ellerin, kaostan beslenen kapitalizm yanlısı İngiltere olduğuna dikkat çekilir. Çetnikler, Almanları ülkelerinden atmak ve sözde bağımsızlık için Balkan'a çıkmış olsalar da temeldeki amaçları Müslümanları ve Türkleri Yugoslavya'dan göndermektir. Çetelerin faaliyetleri ve söylemleri bunu açık bir şekilde göstermektedir. Ancak manidar olan, bağımsızlık nutku atmalarına rağmen İngiltere'nin kapitalist düzeninin bir piyonu olmaktan ileriye gidememeleridir. Zaten, çete liderleri açıkça savaş sonrasında kazanacakları ganimet ve şöhret için bu kadar uğraştıklarını belirtirler.

“Tarihi Alman sevgisi yavaş yavaş tarihe karışıyordu. Yaşlılardan çok gençler Almanları seviyorlardı. Onlara göre dünyayı kana bulamış olanlar Almanlardı. Faşistler yalnız kendilerinin dostuydu, öteki milletleri kendi çıkarlarına çalıştırmak için silaha sarılmışlardı.” (Baysal, 2006: 215). Burada faşizmin kan dökücü ve savaştan beslenen yozlaşmış bir ideoloji olduğu vurgulanır. Bu ideoloji çıkarları için tüm dünyayı savaşa sürükler ve diğer milletleri sömürmeye çalışır. Almanların bu tavrı Selmanoviç ve eşinin bakış açılarının değişmesine neden olur.

Selmanoviç'in eşi Şevvala, “Bırak şu Almanları artık, iyice soğudum. Vallahi Ruslar onlardan daha iyi.” (Baysal, 2006: 114) diyerek Türkleri Sırların elinden Almanların kurtarmayacağını ifade eder. “Almanlar yalnız Almanları sever” (Baysal, 2006: 114) sözleriyle ise Almanların faşist tutumlarını dile getirir. Bu da ideolojilere olan bakış açısının zamanla değiştiği anlamına gelmektedir.

Dine bakış

Bu tema, insanların manevi arayışlarını, inançlarını, ahlaki değerlerini ve toplumsal normlarını anlamaya yardımcı olur. Din, bireylerin ve toplumların kimliklerini ve hayatlarını şekillendiren önemli bir unsurdur. Eserde Müslümanlar dışındakilerin İslam dinine karşı olumsuz bir yaklaşım sergiledikleri görülür. Bu duruma bir örnek:

“Neniç dün gece bir köyümüze baskın yaptı. Camiye atıyla girdi, orada uyuyan müezzini, karısını, iki çocuğunu adamlarına boğdurdu” (Baysal, 2006: 21). Neniç'in bu fiili üzerinden Sırların İslam'a bakışının olumsuz olduğu, camiye atıyla girmesi, müezzini ve ailesini öldürmesinden anlaşılmaktadır. Bu da Sırp çetelerinin sadece fikirlerinin değil fiillerinin de insanlık dışı olduğu anlamına gelir. Dinler arası ilişkiler, genellikle toplumsal ve siyasi bağlamlarda şekillenir. Eserde bu konu şu şekilde işlenir:

“Yukarı Vardar'ın sol kıyısının bütün istediği sağ kıyıyı silmekti. Ama bu emeline bugüne kadar bir türlü kavuşamamıştı. Aradan silmek istediği kıyı hâlâ dimdik ayakta duruyordu. Çünkü buna da aşağı Treska razı olmuyordu. Sultan Murat, Yahya Paşa, Meddah ve en tepedeki Mustafa Paşa camileri kıynın öteki yakasındaki çan kulelerine hâlâ kafa tutuyorlardı, toprak nereye gidilse Türk kokuyordu” (Baysal, 2006: 168).

Çan kuleleri Hristiyanlığı, camiler ile İslamiyet'i simgelemektedir. Bu semboller, Yugoslavya'da dini savaşların hâlâ devam ettiğini gösterir. Ayrıca eserde Çetnikler ve bazı çeteler aracılığıyla bir tür etnik veya kültürel temizlik girişiminin gerçekleştiği söylenebilir. Sağ kıynın direnç göstermesi ve ayakta kalması, bu çatışmada bir direniş unsuru olarak öne çıkmaktadır. Bu da Türk varlığının derinliğinin ve köklülüğünün vurgulandığını gösterir. Bunların yanında eserde gerçek inanca sahip olanlar müstesna, din adamlarının ayrılıkçı söylemleri ve faaliyetleri nedeniyle savaşın alevlendiği belirtilir. Buradan da dini çıkarları uğruna propaganda aracı olarak gören bir zümrenin olduğu yorumuna ulaşılır. Bu da dine karşı olumsuz bir yönün olduğu anlamına gelir. Ancak şu da belirtilmeli ki yazar gerçek inananlarla kana susamış canileri ayırmak için din adamı ifadesini kullanır.

Peder Yuvanoviç, gerçek bir Hristiyan olarak görülür. Savaşın çıkarları uğruna insanları hiçe sayan din adamları yüzünden çıktığını belirtir. Ayrıca tüm insanların birleşmesi gerektiğini savunur. Bu da söylemlerinde ayrılıkçı bir tavır olmadığı anlamına gelir. Müslüman ve Türklere karşı yapılanların yanlış olduğunu kilisede halka anlatmaya çalışır. Yazar, onun bu fikirlerindeki samimiyetini Selmanoviç'in ailesi Türkiye'ye göç ederken sınıra kadar onlarla gitmesi ve Çetnikler tarafından öldürülmesiyle ifade eder.

Müslümanlar ise savaştan uzak durmak için çok çabalarlar. Yaşanan katliamların ve insanlık dışı muamelelerin sonunun gelmemesi nedeniyle, sadece kendilerini korumak amacıyla, Balkan'da faaliyet gösterirler. Ancak tek bir masumun kanını dökmeye bile vicdanları elvermez. Burada, Türklerin dini kurallara bağlılığından ve töreye bakıştan bahsedilebilir.

Müftü Bedroviç, Mihailoviç'in adamları tarafından kaçırlır. "Birkaç güne kadar da ona işkence ederek öldüreceklermiş. Bu iş için de Kurban Bayramı'nın birinci gününü seçmişler" (Baysal, 2006: 310) ve "Biliyorsunuz değil mi bugün eşek Müslümanlarla, uyuz Türklere iyi bir ders vereceğiz. Hindi oynatacağız hepinize" (Baysal, 2006: 344) cümlelerinde İslam'a karşı olumsuz bakış görülmektedir. Ayrıca bu yaptıkları zulmü İsa adına yaptıklarını söylemeleri, dini bir sömürü aracı olarak gördükleri anlamına gelir. İpan'ın, Müftü Bedroviç'e "Hadi dua et de Muhammed kurtarsın seni bakalım" (Baysal, 2006: 345) diyerek İslamiyet'le alay ettiği görülür. Müftünün kızgın bir sacın üzerine çıkarılarak işkence edilmesi, Müslümanlara karşı vahşi tavırlarını ortaya koymaktadır.

Miyasiç, Müftü Bedroviç'i kurtarmak için Çetniklerin bulunduğu bölgeye giderken geceyi geçirmek için İmam Yakup Resimoviç'in evine gider. Buradan da Müslümanların güvenilen kişiler olduğu yorumuna ulaşılır. Ayrıca "Sabah namazını camide kıldıktan sonra yeniden yola çıktı" (Baysal, 2006: 337) ifadesi yer alır. Eserin geneline bakıldığında kilise ve camilerde verilen vaazlar dışında dini uygulamaların bu cümle dışında pek yer verilmediği söylenebilir.

Direnış ve Türklük şuurı

Toprak, Türkler için çok önemlidir. Çünkü toprak onlar için vatan demektir ve en kutsal saydıkları, uğruna canlarını seve seve verdikleri bir değerdir. Vatan sevgisi ve toprağa bağlılık, Türklerin kimliklerinin ve kültürlerinin önemli bir parçasıdır. Bu yüzden de topraklarının ve vatanının değerini, bu uğurda dökülen kanlarla ölçmekte ve bu toprakları koruma konusundaki kararlılığını dile getirmektedir. Bu durum eserde şöyle yer alır:

"Şu küstaha bak hele! Hükümet kuracak, bizi de buradan sürecekmış. Kimi nereden sürüyor Neniç? Babasının çiftliği mi Yugoslavya? Gidince benden selam söyle ona! Bizim buradan gitmeye hiç niyetimiz yok. Bu topraklar için kanımızı döktü(k) biz. Neniç ne yaptı? Hükümete şimdiye kadar kaç kuruş vergi verdi? Akli varsa bizi rahat bıraksın. Çünkü biz Almanlara da benzemeyiz. Hükümet kuracakmış! Katil soyguncu herif!" (Baysal, 2006: 68).

Çetnik çetelerinin uyguladığı insanlık dışı muamele nedeniyle Türklerin direniş için ne yaptığı sorgulanır. Balkana çıkan Sırp çetelerin dış biledikleri ifade edilir. "Kime karşı! Bize, Türklere karşı. Peki ama siz ne yapıyorsunuz? Bol bol küfür ve gevezelik. Neden Balkanlara çıkmıyorsunuz?" (Baysal, 2006: 19). Direnişin gerekli olduğu bu cümleyle ifade edilir. Ayrıca "Biz Türkler bir kere kafamız kızmasın. Balkan'a konmuş bu iki kargayı..." (Baysal, 2006: 20) ifadesiyle Neniç ve Mihailoviç kastedilir. Bu da Türklerin bağımsızlıkları için mücadele etmekten çekinmeyecekleri ve karşılarındaki düşmanı küçümseyerek direniş simgelediklerini gösterir. Bu tür ifadelerle, millî kimlik ve direnişin önemini vurgulanmaktadır.

Direnışin sembol ismi olan Selmanoviç ailesi romanda şöyle verilir:

"Günün birinde onun vereceği işaretle bütün Türkler silaha sarılabilirdi. Neniç'le Mihailoviç'in en çok korktukları düşman Nazi ya da Faşist orduları değil, Selmanoviçler denen bu aileydi. Tarih boyunca eksile eksile topu topu birkaç kişi kalmışlardı, ama anavatanından kopup ortada kalan Türklerin sonsuz bir umut ve cesaret kaynağıydılar. ... Her Türk, her Müslüman daha anasının karnındayken onların etkisine kapılıyor, alacak verecek anlaşmazlıklarında bile Selmanoviçler karar veriyordu. Selmanoviçler bir iman, bir bayraktı. Osmanlı Türk egemenliği sona ermişti, buna karşın Selmanoviçler bütün baskılara rağmen Yugoslavya'nın her köşesinde bunu hâlâ sürdürüyorlardı. Gelmiş geçmiş Sırp hükümetleri onlara karşı her zaman saygılı olmak zorunda kalmışlar, hoşlarına gitmeyecek bir kararı almaktan her zaman kaçınmışlardı. Hele Kral Aleksandr koyu Türk düşmanlığına rağmen Selmanoviçlerle dost geçinmeye hep dikkat etmiş, bu davranışıyla saltanatına bir çeşit garanti sağlamıştı. ... İşgal altındaki Yugoslavya'da bile

Selmanoviçler yine el üstündeydi ve bütün Müslümanlar arasındaki bağılıkta küçümsenemeyecek bir güç olarak kendini göstermeye başlamıştı” (Baysal, 2006: 37).

Salmanoviç ailesi, Yugoslavya’da tanınan ve güç sahibi Türk ailelerindendir. Bu yönüyle yüceltilir ve birleşmenin sembolü olarak görülür. Öyle ki yaşanan kaostan devam etmesi ve Türklere karşı kıyımın artması neticesinde Rıza Selmanoviç ve Türk ileri gelen aileler birleşerek Türk-Divisia örgütünü kurmaya karar verirler. Bu da soykırıma karşı direnişte Selmanoviç ailesinin sembol hâline geldiğini göstermektedir.

Metroviç, kırmızı karanfil takarak “Kaç kere söyledim Selmanoviç. Mademki sordun, bir daha söyleyeyim. Kaybedilecek bir dakikamız bile kalmadı. Almanlar bu haydutlarla başa çıkamıyorlar. Dün de bir kadınla üç çocuğu kesmişler. Hem de koyun keser gibi kesmişler: Mihailoviç saldırılarını son günlerde tamamen bize yöneltti” (Baysal, 2006: 127) cümlelerini kullanır. Bu da Türklerin katledildiği ve Çetniklerin zulümlerinin her geçen gün biraz daha arttığı anlamına gelir. Kırmızı karanfil, cesaret ve onurun sembolü olarak yer alır ve bu gidişata dur demek için direnişin şart olduğunun altı çizilir. Eserde direnişin yanında Türklük şuuru da önemli bir yer tutmaktadır.

“Şu gâvurlara hiç güven olmuyor. Ellerinden gelse hepimizi kesecekler. Türk dedin mi adamlar şeytan görmüş gibi oluyorlar. Hep o kara sakallı papazların başı altından çıkıyor bu düşmanlık. Kiliselerde halkı hep bize karşı kışkırtıyorlar. Bizimkiler de camilerde hep insanlıktan konuşuyor. İnsanlık insan olana yapılır.” (Baysal, 2006: 214).

Türk kimliği, Yugoslavya’da kendi değerlerini ve inançlarını koruma ve savunma refleksiyle verilmektedir. Hristiyan din adamlarının olumsuz söylemleri nedeniyle Türkler için hayat günden güne zorlaşmaktadır. Ancak Türkler buna rağmen törelerine uymaya ve dinlerinin emirlerini yinelemeye devam etmektedir. Bu da Türklük şuuru olarak yorumlanabilir.

Selmanoviç, bir Sırp olan Mordaç için “Bırak Hatipoviç, Türklere işkence etmek yakışmaz. Kim olursa olsun bu katillerin insanlık dışı metotlarına başvurmamalı” (Baysal, 2006: 327) der. Burada Türklük şuuru ve Türk töresi açıkça görülmektedir. Çünkü Türkler adil bir millettir, savaş nedeniyle Balkan’da olmaları sadece kendilerini savunmak içindir ve töreleri gereği masumlara, kadın ve çocuklara saldırmazlar.

Eğitim ve tarihe bakış

Selmanoviç ve kızı Müberra arasında geçen diyalog eğitime ve tarihe olan olumsuz bakışı gösterir niteliktedir.

“İnsanlar neden birbirlerini sevmiyorlar baba?

Yanlış eğitiliyorlar da ondan.

Anlamadım.

Yani bir çocuk doğar doğmaz onun kafasıyla kalbini bir yığın saçmalıklar ve yalanlarla doldurmaya başlıyoruz. Kalbini değil de yumruklarını kullanması için elimizden geleni yapıyoruz. Bunun en büyük sorumluları da sapık din adamlarıyla, politikacılarıdır. İnsanları bunların ellerinden kurtarmak gerek. Din ve politika birleştirici olmalı, ayırıcı ve bölücü değil. Bence bütün tarih kitaplarını yakmalı, yeni kuşaklara atalarının yaptığı rezillikleri okutmamalı. Yürekerini yalnız sevgiyle doldurmalı. Bizlere bunları okuttular da ne oldu? Hiç, hepimiz güzelim dünyanın yerine birer mezbaha bekçisi olduk” (Baysal, 2006: 103).

Yazarın tarihe karşı olumsuz tavrı, eserin ilerleyen bölümlerinde de devam etmektedir. Tarih propaganda aracı olarak kullanılmakta, savaşlar aşırı milliyetçi hareketler olarak görülmekte, katliamlar ise kahramanlık olarak ifade edilmektedir. İnsanların bu hâle gelmesinin temelinde güç sahipleri olan sapık din adamları ve politikacıların faaliyetlerinin yer aldığı ifade edilmektedir. Buradan da eğitim ve tarihin ideolojiler doğrultusunda şekillendiği yorumuna ulaşılabilir.

Selmanoviç, hukuk mezunudur. Selmanoviç’in kızı Elmasa hukuk fakültesinde okumaktadır ve savaş nedeniyle dersleri iptal edilir. Oğlu Dünder ise Londra’da ziraat okumaktadır. Çiftlikte çalışan

Azamoviç ise hukuk mezunu olmasına rağmen adaletin olmadığı bir yerde hukukçu olmak yerine toprakla uğraşmayı tercih etmektedir. Azamoviç'in bu tavrı, kanuna ve eğitime olan bakışı açıkça gözler önüne sermektedir.

Ezen / ezilen çatışması ve politik güç

Eserde güç sahiplerinin bulundukları konum fark etmeksizin halkı kandırdığı, yaşanan kaotik ortamdan nasıl kurtulacaklarını değil de kendileri için neyin daha kârlı olduğunu düşünüp ona göre hareket etmeleri eleştirilir. Kaymakamın görevi, adaleti sağlamak ve kanunun korunmasıdır. Din, dil, ırk ayırmaksızın, bütün vatandaşlara adil davranmak ve onları korumakla görevlidir. Ancak Almanların Azamoviç'i tutuklamasından sonra Kaymakam Bruno kılını bile kıpırdatmaz. Bu durum, Selmanoviç'in sabrını taşıran son damla olur ve artık Balkan'a çıkmaya kesin olarak karar verir. Böylece Türk-Divisia örgütünün kurucuları (Rıza Selmanoviç, Müftü Hafız Bedroviç, uncu Kerimoviç ve demirci İsmailoviç) belirlenmiş olur. Bu konu eserde şöyle işlenir:

"Bruno'ya her şeyi anlatacağım. Bu rezalet, bu yaptığınız nedir, diye bağıracağım. Avrupa'yı bağımsızlığa kavuşturacağız, insanlara adalete dayanan bir dünya kuracağız, diyorsunuz. Bağımsızlığınız, adaletiniz bu mu, diyeceğim. Gelin de şu yaptığınızı bir görün. Milletleri, Anglo-Saksonların, kızılların elinden böyle mi kurtaracaksınız, diyeceğim ona. ... Baktım ki dinlemiyor, dava açacağım. O da olmazsa Müftü Hafız Bedroviç'i, uncu Kerimoviç'i, demirci İsmailoviç'i yanıma alıp eli silah tutan bütün Türklerle birlikte Balkan'a çıkacağım. Çocuklarımin hakkı, senin hakkın, Miç'in hakkı için vuruşacağım ben de" (Baysal, 2006: 166).

Yugoslavya halkı sefalet içinde yaşarken Çetnikler İngiliz kıyafetleri giymekte, Almanlar ise yaşanan salgın nedeniyle ilaç dağıttıklarını söyleyerek halka şirin görünmeye çalışmaktadır. Ancak Yugoslavya halkı, savaş nedeniyle işlerini, evlerini ve sağlıklarını yitirerek sefaletle sürüklenmektedir. Savaşın taraftarı olan ülkelerin askerleri, iktidardaki kişiler ve çeteler tarafından ezilen halk, özellikle Türkler, zulme maruz kalmaktadır. Bu da ezen – ezilen ilişkisini ve güç sahiplerinin ideolojik tutumlarını açıkça göstermektedir.

İdeolojik söylem

Söylem ideolojiyi yansıtan önemli noktalardan biridir. "Dünyada Türklerin dostu yalnız Türklerdir. Bunu böyle bil, gerisini Tanrı'ya bırak." (Baysal, 2006: 17) cümlesi milliyetçi söyleme örnektir.

"...Tito, her şeye rağmen Almanlar Rusya'ya saldırır saldırmaz hemen harekete geçmiş, halka komünist olmadığını bildirerek yepyeni bir gençliği çevresinde toplamayı bilmişti. Mihailoviç ve Neniç'in saldırısına uğrayan Türkler de onu desteklemeye başlamıştı. Jozip gün geçtikçe güçleniyor, Partizanlar birbirlerine Drug ya da yoldaş karşılığı olan Tavariç diye sesleniyor, birbirleriyle kapalı yumrukla selamlaşıyorlardı" (Baysal, 2006: 227).

Tito, komünist olmadığını belirtmesine rağmen selamlaşma şekli ve yoldaş anlamına gelen kelimeleri kullanarak komünizmi açıkça savunmaktadır. "Hay Hitler" faşist söylemi temsil ederken, "Drug", "Tavariç" ifadeleri ve "kapalı yumruk" komünist söylemi temsil eder. Eserde "kızıllar" ve "Hayvan, pis burjuva" (Baysal, 2006: 253) ifadelerinin de yer aldığı görülür. Kızıllar olarak komünizmi benimseyen Rusya kastedilir. Burjuva ise kapitalist üretim sistemini kontrol eden ve işçi sınıfını sömüren sınıf olarak tanımlanır. Ayrıca mülk sahibi olan ve kapitalist ekonomik düzende önemli bir rol oynayan sınıfı ifade eder. Bütün bunlar, eserde komünist bir söylemin olduğunu gösterir.

Selmanoviç'in oğlu Dünder Londra'da okumaktadır. Dünder üzerinden İngiltere'de hangi ideolojilerin yer aldığı belirtilmekte ve bu ideolojilere göre savaşa karşı bakış ortaya konulmaktadır:

"Çünkü savaşı kaldırmak insanın ve dünyanın yaratılış kurallarına aykırı bir şeydir. Dünyaya barışı getirmek ancak insanı dünyadan kaldırmakla gerçekleştirilebilir. Bence insanın mutluluğuna giden tek bir yol vardır. O da hiçbir işe yaramayan rejimleri ve siyaset adamlarını en kısa zamanda ortadan kaldırmak, milletlerin yönetimini kadınların eline vermektir. Erkekler istemese de bu er geç bir gün olacaktır. Geleceğin dünyası gerçekte ne Muhafazakârların, ne

Demokratların, ne de Sosyalistlerindir. Geleceğin dünyası kadınların dünyasıdır. Böyle bir dünyada da şimdikinden çok daha mutlu olacağız. Başımızda da böyle bombaların patladığını hiç görmeyeceğiz” (Baysal, 2006: 289).

Bu kısımda İngiltere’de muhafazakâr, kapitalist, sosyalist ve feminist söylemlerin yer aldığı görülmektedir. Savaşın erkek egemen dünya görüşü nedeniyle sürdüğü ve ancak kadınların iktidara gelmesiyle kalıcı barışın sağlanabileceği ifade edilir. Bu da feminist bir söylemdir. “Geleceğin dünyası kadınların dünyası olacak. Evet, ama bu dünyanın Sosyalist kadınların dünyası olacağını söylemeyi unuttunuz” (Baysal, 2006: 289) ifadesiyle, feminizmin sosyalizmle birleşmesi gerektiği ileri sürülür. Bu düşüncenin temelinde ise sosyalizmin eşitlik anlayışı yer almaktadır.

“Dün geceki hava baskınında bütün matbaalar yıkılmış. Haydutlar bazı hastaneleri de bombalamışlardı. Ne? Ne? Hastaneleri de mi bombalamışlar? Biz Sosyalistler iktidara geldiğimiz gün bu rezaletlerin hepsine son vereceğiz” (Baysal, 2006: 292). Faşizmin saldırgan tavrı matbaa ve hastaneleri bombalamak şeklinde ifade edilir. Sosyalistler ise dünyada tek güç hâline gelmeleri durumunda eşitlik prensibi nedeniyle böyle bir şeyin bir daha yaşanmayacağını belirtir. Burada önemli diğer bir nokta da matbaaların bombalanmasıyla basına yönelik ciddi bir darbe girişimidir. Bu tür saldırılar, bilgi akışını ve halkın doğru bilgilendirilmesini engellemeyi amaçlamaktadır. Böylece Almanlar, dünya basınında ideolojilerine uygun haberler yapabileceklerdir.

Söylem başlığında incelenmesi gereken diğer bir konu idealize etme ve yüceltmedir. Çünkü yazar eserde yer alan ideolojilerin nasıl yüceltildiğini vererek karakterlerin ideolojik tutumlarını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Örneğin; Neniç ve Mihailoviç Sırplar arasında kurtarıcı ve kahraman olarak görülen Çetnik çetelerinin liderleridir. “Ne istiyorsunuz Mihailoviç’ten! Neniç’ten ne istiyorsunuz? Onların ikisi de birer kahraman. Yugoslavya’yı Alman haydutlarından Neniç ve Mihailoviç kurtaracak” (Baysal, 2006: 16). Sırp kadının bu söylemi açıkça yüceltmedir. Çetnik çete liderleri kahraman ve kurtarıcı olarak görülür. Türk – Divisia’nın merkezi olarak belirlenen mağara şu şekilde yüceltilir:

“Mağaranın bulunduğu yerden bütün bölge çok iyi görülebiliyor, anayollar kolaylıkla ateş altına alınabiliyordu. Hele köylerin ve kentlerin çok uzak olmayışı işleri daha da kolaylaştırıyordu. Türk-Divisia’nın yönetim merkezi olarak burayı seçmesi çok yerinde olmuştu. Bugüne kadar yaptıkları aramalarda Neniç ve Mihailoviç kadar Almanlar da elleri boş dönmüşlerdi. Bu da mağaranın Türklerin gözünde efsaneleşmesine yol açmıştı. Gittikçe yaygınlaşan bir inanışa göre de burayı Tanrı koruyordu. Bu karargâhın bir adı da Vatra, yani Ateş’ti” (Baysal, 2006: 305).

Bu ifadelerden de anlaşılacağı gibi hem örgüt hem de örgütün merkezi olan mağara yüceltilmekte, kutsal kabul edilmektedir. Efsaneleştirilmesi ve Tanrı’nın Çetniklerle Almanların baskınından koruduğunun söylenmesi, bunun bir göstergesidir. Ayrıca “Vatra” veya “Ateş” olarak isimlendirilmesi de Türklerin kutsal kabulleri arasında olduğunu göstermektedir. Halit Miyasiç, Müftü Bedroviç’i kurtarmak için Çetniklerin bulunduğu yere gider. Miyasiç, burada “Filip Sakoviç” (Baysal, 2006: 341) adını kullanır. Miyasiç’in yaptıkları unutulmaz ve adına türküler söylenerek gösterdiği cesaret nedeniyle yüceltilir. Böylece ideolojilere göre yüceltilen kişilerin eserin gelişiminde ne gibi katkılar sağladığı görülebilir.

Kadın ve kadının toplumdaki yeri

Bu temada kadınların sosyal, ekonomik, politik ve kültürel hayattaki rolleriyle birlikte deneyimleri de yansıtılır. Böylece toplumun kadına bakışı ve kadınların yaşadığı zorluklar ortaya konur. Papaz Duyiç’in, “Kızlar erkeklerin meyvesidir. Çalarak yersen daha tatlı olur” (Baysal, 2006: 271) ifadesi kadına bakışın ne denli olumsuz olduğunu gözler önüne sermektedir. Üstelik, bu sözlerin bir papaz tarafından dile getirilmesi durumu daha da ağırlaştırmaktadır. Papazın bir radikal olması, aşırılıkçı tutumunu açıklamaktadır.

“Sen Alman çavuşlarıyla yatıp kalkan Sırp kızlarını görsen daha iyi edersin Mordaç. Bana bir piçe gebe kalmış bir Türk kızı gösteremezsin” (Baysal, 2006: 68). Azamoviç’in Türk kadınına bakışı olumludur. Türk kadını ahlaklıdır ve asla kendine yakışmayan davranışlarda bulunmaz. Mordaç, Sırp kadınların Alman askerleriyle zaman geçirmelerini hoş karşılamaz ve onlar için “O orospuların da cezasını

vereceğiz Miç! Hepsinin kafalarını usturayla kazıyıp yüzlerine tükürecek, sonra da onları bellerinden duvarlara çivileyeceğiz.” (Baysal, 2006: 68) der. Mordaç’ın bu olumsuz söylemi ile kadına karşı iki farklı bakışın yer aldığı görülür. Kadın bir yandan korunması gereken kutsal bir varlık olarak görülürken, diğer yandan en aşağılık varlıklar arasında sayılan bir konumda da yer almaktadır Kadının arzu nesnesi olarak da görüldüğü söylenebilir. Alman komutan, Mitza adındaki kadını Neniç’in metresi olduğu iddiasıyla tutuklayıp, arzularını doyurması durumunda serbest bırakacağını belirtir. Bu durum, Almanların kadına bakışını açıkça gözler önüne sermektedir.

Eserde Türk kadınları, korunması gereken kutsallar arasında yer alır. Goril İpan olarak bilinen Çetnik Selmanoviç’in kızı Elmasa’yı istemektedir. Azamoviç ise onu vermeyeceklerini, eğer çok istiyorsa gelip kendisinin alması gerektiğini ve gelmesi hâlinde onu durdurmak için ellerinden geleni yapacaklarını belirtir. Kadına bakış açısından koyu bir Katolik olarak ifade edilen Liz için “Kendisini bir Sırp prensi olarak tanıtan bu zavallı, Liz’in kalbine kolaylıkla girmesini bilmiş onu bir şölen gecesinde sarhoş ederek iğfal etmiştir. Koyu bir Katolik olan Liz, bu olaydan sonra günlerce kendine gelememiş, sonunda namusunu temizlemek için canına kıymaya karar vermiştir.” (Baysal, 2006: 74) ifadeleri kullanılır. Bu da farklı dinlere mensup kadınlar arasında namusa bakışı ve kadının yerini göstermektedir.

Bir Türk kızı olan Saima, düğününden sadece iki gün önce, hayatının en karanlık anını yaşar. Bir Çetnik üyesi tarafından kaçırılır ve tecavüz edilir. Bu durum, Saima’nın ve ailesinin hayatını alt üst eder. Saima’nın babası, bu utancı ve çaresizliği kaldıramaz. Onun için ölüm, bu acıya katlanmaktan daha hafif bir seçenek hâline gelir. Ancak Selmanoviç, Saima’nın masumiyetini savunur ve yaşadığı travmanın bir asır öncesine ait fikirlerle yargılanmaması gerektiğini söyler. Yapılması gerekenin doktora gitmek olduğunu, intihar etmesinin kimseye faydası olmayacağını söyler ve doktor arkadaşının adresini verir. Onu kaçıran Çetnik’i öldürerek kurtaran Miyasiç ile evlenmesi Saima’yı ölümden kurtarır. Ancak babası yaşanan savaş ve Çetniklerin Türklere karşı uyguladıkları insanlık dışı muamelelerin ağırlığına daha fazla dayanamaz.

Şevvala Ana’nın “Vermeyeceğim hiçbir şey vermeyeceğim. Öldürseler bile gitmeyeceğim buradan. Evimi, toprağımı kimse elimden alamaz. Onlar bize babalarımızdan kaldı. Ne hakları var bizi buradan kovmaya? Daha kafamı kızdırmasınlar, vallahi Balkan’a çıkıp kadınlığıma bakmadan erkeklerle omuz omuza dövüşürüm ben de” (Baysal, 2006: 214) ifadesiyle bir kadın olarak sadece evde oturup eşlerinin gelmelerini beklemek yerine Balkan’a çıkıp erkeklerle birlikte, namus olarak gördükleri toprakları, vatanları uğruna çarpışmayı göze alan korkusuz ve gözü pek Türk kadını olduğunun altı çizilir. Bu tür ifadeler, Türk kadınlarının cesaretini ve kararlılığını yansıtan önemli örneklerdendir. Müslüman Türk kadınları için “Aralarında tek tük çarşafli kadınlar da vardı.” (Baysal, 2006: 175) denilerek tesettür meselesine de değinilir. Eserin geneline bakıldığında konunun sadece bu cümleyle yer aldığı söylenebilir.

Hristiyanların, Liz hariç, kadına bakışı genel olarak olumsuzdur. Komünizm, kapitalizm ve faşizm ideolojilerine göre de arzu nesnesi olduğu, aşağılandığı ve kolayca öldürüldüğü görülür. Türklere ise hemen her alanda söz sahibi olduğu, gerektiğinde eşiyle birlikte toprakları uğruna savaşabilecekleri vurgulanır. Bu da Türklere kadının değerli olduğu anlamına gelir.

Millî Mücadele ve Atatürk

Yazar, kahramanları aracılığıyla siyasi düşüncelerini ve hayat karşısındaki duruşunu ifade eder. Kahramanlar, yazarın fikirlerini ve iç dünyasını okura aktaran birer semboldür. Bu sayede, edebi eserlerde yazarın bakış açısı ve mesajları kahramanlar üzerinden iletilir (Aktaş, 1998: 156). Kerimoviç’in, bu kişiler arasında yer aldığı söylenebilir.

Türk – Divisia’nın kurucularından olan Kerimoviç, “Bir ölüm kalım kavgasına atıldık. Bu kavga bizim değil, bütün bir ulusun kavgası. İkinci bir Anadolu savaşı veriyoruz. Bütün dünyaya Atatürk’e değer insanlar olduğumuzu göstermeliyiz. Sonuna kadar dövüşeceğiz. Yüz binlerce Türk bütün umudunu bize bağladı. Bu yoldan artık hiçbirimiz geri dönemeyiz. Çocuklarımıza ter temiz bir ad bırakmak en kutsal görevimiz olmalıdır.” (Baysal, 2006: 308) diyerek yazarın Atatürk’e ve Kurtuluş Savaşı’na bakışını ortaya koymaktadır. Baysal, Selmanoviç üzerinden tarihe karşı olumsuz bir tutum içinde olsa da

Kerimoviç'in bu sözleriyle Atatürk'e karşı olumlu tavrını açıkça belirtmektedir. Ayrıca yazar Türklerin savaş ve kıyımdan ziyade bir varlık mücadelesi verdiğinin de altını çizmektedir. Yazarın, Atatürk ve Türklerin varlık mücadelesi üzerine yaptığı yorumlar, onun siyasal eğilimlerine dair önemli ipuçları sunmaktadır. Ulusal sol ideoloji, bağımsızlık ve sosyal adalet gibi temel kavramları merkeze alırken Atatürk'ün devrimlerine yönelik olumlu bir bakış açısı, bu ideolojik çerçeveye örtüşen bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir. Baysal'ın eserinde toplumsal yapıya dair eleştirel ve sosyal gerçekçi unsurlar göz önünde bulundurulduğunda, onun ulusal sol görüşe sahip olduğu söylenebilir.

Savaşa bakış

Yugoslavya, çok uluslu bir devlet olarak Hırvat, Sırp, Arnavut, Türk gibi birçok farklı etnik grubu barındırmaktadır. Eserde kutuplaşan dünyada komünizm, emperyalizm ve faşizm ideolojilerinin savunucuları konumunda olan İngiltere, Rusya ve Almanya'nın Yugoslavya üzerindeki etkisi ele alınmaktadır. "Romanda ayrıca, barış içinde yaşayabilmek için, insanları durmadan savaşlara götüren eğitim anlayışlarının ya da sistemlerinin ve tarihe bakış açısının değişmesi gerektiği tezi savunulmaktadır" (Kolcu, 2008: 66).

Dönemin kaotik ortamından yararlanan Almanya, İngiltere'nin sömürsüne son vermek amacıyla, Alman kanunlarının yürürlükte olması ve halkın özgürleşmesi için Yugoslavya'ya girdiğini açıklar. Ancak yaşananlar durumun öyle olmadığını gösterir niteliktedir. Alman askerleri, durdurdukları otobüsteki Popoviç ve tavuklarını öldürür. Suçlu ya da suçsuz olmaları önemli değildir. Kendilerine göre bir kanun ve düzen anlayışları vardır. Ayrıca "Nazizm ve Faşizm" olarak ifade edilen ideolojik söylemin acımasız yönü "İsteselerdi tavuklar gibi bizi de boğazlayabilirlerdi." (Baysal, 2006: 14) ifadesiyle gözler önüne serilir. Bu, kanunsuz ve haydutvari bir tavırla hareket ettikleri anlamına gelir. Baysal'a göre savaşın olma nedeni belli ideolojileri benimseyen kişilerin daha fazla çıkar elde etme çabalarından başka bir şey değildir. Bu da yazarın ideolojiye bakışını yansıtmaktadır. Ancak tüm bu olumsuzluklara rağmen Türklerin kurtuluşunun birlik ve direnişten geçtiğini de söylemeyi ihmal etmez.

Türk düşmanlığı bağlamında asimilasyon, soykırım ve göç

Türk adlarına bakıldığında; Mustafa adı yerine Muyo, Azamoviç yerine Miç kullanılmaktadır. Müslüman Türk isimlerinin sonlarında iç veya oviç (Selmanoviç, Kerimoviç, Hamziç, Kuyucu Mustafa Agaıç) gibi eklerin olduğu görülür. Bu da kimliksizleştirme veya asimilasyon hareketi olarak görülebilir. Öyle ki Selmanoviç ailesi Osmanlı paşalarından Selman Paşa'nın soyundan gelmektedir ve Yugoslavya'da sözü geçen ailelerden biridir. Bu nedenle Çetnikler kızı Elmasa'yı kaçırmak Selmanoviçlerin direnişlerini önlemek istemektedir.

Eserde Neniç ve Mihailoviç'in Türk karşıtı tutumları şu cümlelerle aktarılır:

"Kahramanlık, Yugoslavya'yı kurtarmak değil mi? Yalan, hepsi yalan. Onların bütün istedikleri Türkleri ortadan kaldırmak. Bizi bu toprakları bırakmaya zorlamak." (Baysal, 2006: 18) bu iki çete lideri yaşanan kaotik ortamdan yararlanarak Türkleri Balkanlardan atmanın derdindedirler. Bu nedenle, son derece sert ve insan hakları ihlallerine varan uygulamalara başvurmaktan çekinmezler.

Neniç'in yaptığı zulümler anlatılırken camiye atıyla girmesi ve müezzinin ailesini öldürmesinden bahsedilir. Burada Müslüman Türklere karşı beslenen kini ve zulmü görmek mümkündür. Bu tavrının ardından Neniç'in kahraman ilan edilmesinin nedeni, yönetimin doğrudan olmasa da dolaylı yoldan bu zulme göz yumması şeklinde yorumlanabilir. Eserde Türklerin Almanlarla iş birliği yaptığı ve onlara dokunmadığı belirtilir. Bu tür propaganda amaçlı ifadeler ayrılıkçı fikirleri ve bu fikirler doğrultusunda hareket eden Çetnikleri daha da zalim hâle getirmektedir. Bir nevi ideolojik görüşlerin yansıtıldığı söylemlerle halk kin ve nefrete sürüklenmektedir.

Brenska isimli Sırp kadın, Almanlara ve Türklere karşı öfke doludur. Gözü dönmüş bir katil olan papaz Pub Duyiç ile Balkan'a çıkar. Yol keserek yakaladıkları Müslüman Türkleri insanlık dışı işkencelere maruz bırakarak onların acılarıyla hayvani yönlerini doyururlar. Sadece Türk ve Müslüman olmaları nal çivilerinin ayaklarına çakılmasına yetmektedir. "Sol topukta bir P, sağdakinde de bir D harfi meydana gelmişti, bu da papazın çok hoşuna gitmişti" (Baysal, 2006: 257) ifadesi, vahşeti gözler önüne

sermektedir. İnsanların acı içinde kıvranarak ölmelerini seyrederek ve bu durumdan zevk alırlar. Böylece Türk düşmanlığı açıkça gözler önüne serilmektedir.

Eserde Türk düşmanlığı, sadece çete üyelerince ifade edilmez papazlar da aynı söylemleri savunur.¹² Mariç adındaki papaz için “Azgın bir papazdı, Türk düşmanıydı.” (Baysal, 2006: 26) ifadeleri kullanılır. Papazın bir genç kıza göz koyduğu ve istediğini elde etmek için kızın babasının kulağını hiç acımadan kesen zalim biri olduğu belirtilir. Adamın papaza saldırmasından sonra ise on yıl hapis yatması ve “Çıktığımda Mariç’in adamları hem kızımı, hem oğlumu, hem de karımı tırpanla biçmişlerdi. Ölülerini bile bulamadım onların” (Baysal, 2006: 26) ifadeleriyle adaletsizliğin gözler önüne serildiği söylenebilir.

“Her taşın arkasından, her ağacın dibinden ya da her ot kümesinin içinden bir Çetnik insanı hiç acımadan, tek kelime söylemeden kurşun yağmuruna tutabilirdi” (Baysal, 2006: 30). Burada ise acımasız tutumları ve suçlu suçsuz ayrımı yapmadan insanların katledildiği görülür. Bu katliam öyle bir hâl alır ki uygulanan muameleler insanın kanını donduracak niteliktedir:

“Kolları, bacakları, burunları, dilleri ve en ilkel bir insanın bile utanç duygusuyla hiç olmazsa bir yaprakla örtmeye çalıştığı uzuvları kesilmiş, gözleri oyulmuş, sonra bu parçaların hepsi bir köşeye yığılmış, yedi ceset de bellerinden toprağa çakılmıştı. Ayrıca her ölünün üstüne de kendi kanlarıyla Draja yazılmış bir kâğıt ilıştırılmıştı” (Baysal, 2006: 244). İnsanların sadece öldürülmekle kalmadığı, vahşice parçalandığı görülür. Bu da yazarın savaş sahnelerini ve çetelerin saldırılarını çarpıcı ve canlı tasvirlerle aktardığı anlamına gelir. Yazar, savaşın bir cinayet olduğunu ve canilerin insanlık dışı hareketlerini gözler önüne sermeye çalışır.

Bsenka adındaki Sırp kadının “Köpekler, hayvanlar, hepinizi geberteceğiz. Derilerinizi yüzeceğiz. Pis Türkler neymiş, Neniç’le Mihailoviç’e sövmek neymiş göreceksiniz şimdi. Korkaklar Yugoslavya’yı Almanlara siz sattınız. Hepiniz katilsiniz, canavarsınız hepiniz. Hadi ne duruyorsunuz, öldürsenize beni” (Baysal, 2006: 40) şeklinde haykırışlarından da anlaşıldığı gibi ayrılıkçı faaliyetlerin sonuca ulaştığı ve toplumun hemen her kesiminden bu tür söylemlerin yükseldiği görülür. Bu da açık bir Türk düşmanlığı demektir.

“Çetniklere karşı konulamazdı, yumruklar da bir işe yaramazdı. Çünkü Çetnikler bütün işlerini otomatik silahla görüyorlardı, yürekleri de taş gibi katıydı. Baskını yapıyorlar, arkalarında yalnız mezarlıklar bırakıyorlardı. ... Karşı koymaya kalkışacak olursa bu suçunu cezasız bırakmıyorlar, en ilkel ve korkunç işkenceleri gülererek uyguluyorlar, tırnak söküp ya da çok keskin bir bıçağın sipsivri ucuyla kurbanlarının sırt derisini yüzüyorlar, bazen de insanın en olmadık bir yerine şiş sokuyorlardı” (Baysal, 2006: 39).

Alıntıda Çetniklerin Türklere karşı gerçekleştirdikleri acımasız eylemler ayrıntılı bir şekilde betimlenmektedir. Bu tür eylemler, savaş zamanlarında yaşanan insanlık dışı davranışları ve trajedileri gözler önüne sermektedir. Çetnikler, silahlar ve işkence yöntemleriyle halk üzerinde korku salar. Karşı koyanlar acımasız muamelelere maruz kalır. Başka bir ifadeyle Çetniklerden bahsedilirken mezalimleri açıkça verilmekte, kana susamışlıkları ve acımasızlıkları vurgulanmaktadır.

Mordaç’ın “Hepinizi geberteceğim köpekler. ... Alçaklar, Muhammed’in piçleri, korkaklar. Goril kazığa çakacak o keçi müftünüzü, kazığa çakacak. ... ‘Bütün Türkler köpektir, bütün Müslümanlar eşektir diye bağır.’” (Baysal, 2006: 330) şeklindeki ifadeleri, Müslümanlara ve Türklere karşı düşmanlığı net olarak göstermektedir. Yıllarca Selmanoviç’in çiftliğinde çalışan ve hiçbir zaman dini veya milliyeti açısından ötekileştirilmeyen Mordaç’ın bu sözleri, durumun vahametini ortaya koymaktadır.

“Amaç Türkleri yıldırma, mallarını mülklerini ellerinden alarak onları Yugoslavya’dan kaçtırmaktı. Birbirini kovalayan bu kanlı olaylardan korkan birçok Türk ailesi her şeylerini

¹² Soykırım politikası için bk. Bozdoğan, 2008: 389 – 392.

birakarak bir yolunu bulup soluğu anayurtta almışlardı. Görünüşte dost olan Krallık hükümeti gerçekte sinsi bir düşmandı, kendinden önce gelen hükümetlerin Türkleri yok etme planını koyu bir gizlilik perdesi arkasından titizlikle uyguluyordu” (Baysal, 2006: 134).

Devlet Çetnikleri durdurmak adına bir şey yapmaz. Hatta Türkleri topraklarından çıkarmak için bilinçli olarak kullanır. Adalet, kanuna ve devlete bakışın yer aldığı bu alıntıdan, hükümetlerin Türkleri vatanlarından etmeye çalıştıkları ve ellerine geçen her fırsatı değerlendirdikleri vurgulanmaktadır. Çetelerin zulümlerinin, başka bir ifadeyle katliamlarının sonuç vermeye başladığı görülür. Hayatta kalan Türkler, Anadolu'ya yani ana vatana göç etmek zorunda kalırlar.

“Sonra gittiğimiz yer yabancı değil, Türkiye'ye gidiyoruz. Bizim gerçek yurdumuz orası. Bakarsın bir gün yine buraya döneriz” (Baysal, 2006: 355) ifadesiyle Türkiye anavatan olarak görülmektedir. Ancak yerlerinden ve yurtlarında edilmeleri ağır gelmektedir. Ayrıca Türklerin “Bir gün er geç döneceğim. Hem de bu kez bir daha yerimden kımıldamamak üzere döneceğim” (Baysal, 2006: 380) demeleri evlerine, vatanlarına geri dönme umutlarını asla yitirmediklerini gösterir.

Yahudi ve Çingenelere ideolojik yaklaşım

Yahudi ve Çingeneler, belirli ideolojik yaklaşımlar doğrultusunda ötekileştirilir. Savaş döneminde ayrımcılık derinleşir, baskılar artar insanlık dışı uygulamalar meşrulaştırılır. Eserde bu sürecin yansımaları şu şekilde ele alınır:

“Yahudi ve Çingene avı büsbütün hızlanmıştı. Altı milyon Nasyonal Sosyalist'in gecesini insan derilerinden yapıldığını söylenen abajurlar aydınlatıyordu. Her ülkede olduğu gibi Yugoslavya'da da her gün Yahudi damgası vurulan yüzlerce insan tutuklanıyor, bunlardan bir daha haber bile alınamıyordu. İşgal komutanlığı yepyeni bir sistem uygulamaya başlamıştı. Tutuklananlar gece yarısı askeri kamyonlara dolduruluyor, mezbahaya götürülen sığırlar ya da koyunlar gibi bilinmeyen bir yerde hemen yok ediliyorlardı” (Baysal, 2006: 353).

Alıntıda Yahudi ve Çingenelere yönelik ayrımcı tutumlarla bu gruplara karşı gerçekleştirilen olumsuz eylemler dikkat çekmektedir. Anlatımın etkisini güçlendirmek adına, insan derilerinden yapılan abajurlar ve mezbahaya götürülen sığır ya da koyunlar gibi, insanların kamyonlara doldurulup bilinmeyen bir yerde katledildiği ifade edilir. Böylece, eserde faşist ideolojiyi benimseyenlerin Yahudi ve Çingenelere yönelik tutumları gözler önüne serilir.

Sonuç ve öneriler

Faik Baysal'ın *Drina'da Son Gün* romanında II. Dünya Savaşı sırasında Yugoslavya'da yaşayan Türklerin yaşadığı zorluklar ve mücadeleler ele alınır. Romanda Türklerin millî kimliklerini koruma çabaları, ideolojik çatışmaların ortasında hayatta kalma mücadelesi ve göç süreçleri etkileyici bir şekilde anlatılır. Baysal, eserinde tarihî gerçeklikleri ve belgesel nitelikteki olayları ustalıkla harmanlayarak okuyuculara güçlü bir empati kurma imkânı sunar.

Eserde II. Dünya Savaşı sırasında dünya siyasetinde önemli yerleri olan ülkeler ve bu ülkelerin benimsedikleri ideolojiler yer alır. Yaşanan savaşın bu ideolojiler nedeniyle çıktığının altı çizilir. Almanya, faşizmi yaymak için agresif adımlar atar; Rusya, komünizmi dünyaya tanıtmaya çalışır ve İngiltere, yayılcı emperyalist politikasını sürdürmeye devam etmektedir. Ayrıca, İngiltere'de muhafazakârlık, komünizm ve feminizm gibi çeşitli ideolojiler savunulmaktadır. Yugoslavya'daki iç savaşın ideolojik ayrılıklarla körüklendiği ve İngiltere'de farklı ideolojilere mensup kişilerin bulunduğu göz önüne alındığında, ideolojilerin sınırları aşarak evrensel bir etki yaratmayı amaçladığı söylenebilir. Böylece yazar, ideolojilerin bireyler ve toplumlar üzerindeki etkilerini çarpıcı bir şekilde gözler önüne serer. Faşizm, komünizm, kapitalizm ve milliyetçilik gibi ideolojiler insanların hayatlarını şekillendirirken; bu ideolojilerin çatışmaları toplumda derin yaralar açar. Baysal, ideolojilerin insanları nasıl manipüle ettiğini ve toplumsal kutuplaşmayı nasıl artırdığını vurgular. Eserde yer alan temel meselelerden biri ideolojik ayrılıklardır. Yazar, bu ayrılıkların ne denli derinleştiğini ve toplum üzerinde kalıcı izler bıraktığını etkileyici bir şekilde anlatır. İdeolojik ve dini ayrışmalar, toplumun her kesiminde kendini hissettirir ve bireyler arasındaki güveni zedeler. Papazların ve çarların bu ideolojileri desteklemesi, yalnızca dini değil, aynı zamanda sosyal ve politik bir ayrışmayı da beraberinde getirir.

Baysal'ın eleştirisi, geçmişte yaşanan olaylarla sınırlı kalmaz; ideolojilerin ve din adamlarının bugün de toplumu etkilediğine dikkat çeker. Baysal'ın eserleri, bu anlamda hem tarihî bir ders hem de güncel bir uyarı niteliği taşır.

Eserde, Türklerin direnişi ve millî mücadele ruhu ön plana çıkmaktadır. Yazarın, Atatürk ve Türklerin varlık mücadelesi üzerine yaptığı yorumlar, onun siyasal eğilimlerine dair önemli ipuçları sunmaktadır. Baysal'ın eserinde toplumsal yapıya dair eleştirel ve sosyal gerçekçi unsurlar göz önünde bulundurulduğunda, onun ulusal sol görüşe sahip olduğu söylenebilir. Selmanoviç ailesi ve Türk-Divisia örgütü, Türklerin bağımsızlık ve özgürlük mücadelesinin sembolü olarak yüceltilir. Romanda Türklerin vatan sevgisi, adalet arayışı ve insanlık onurunu koruma çabaları etkileyici bir şekilde işlenmektedir. Eserde Türk düşmanlığının da yer aldığı görülür. Bsenka isimli kadın, Türk düşmanlığını hem sözlü hem de fiili olarak ortaya koymaktadır. Ancak kadının bu söylemine rağmen kılına bile zarar verilmez. Çünkü Türkler, silahsız kişilere, kadınlara ve çocuklara dokunmaz. Bu da Türk töresine uyulduğunu ve Türklük şuurunun korunduğunu gösterir. Almanlar ve Çetnikler tarafından gerçekleştirilen saldırılar, Türklerin vatanlarından göç etmek zorunda kalmalarına yol açmaktadır. Bu saldırılar, sadece fiziksel olarak değil, aynı zamanda psikolojik ve sosyal açıdan da derin yaralar açar. Saldırıları, masum sivillerin katledilmesine ve evlerini terk etmek zorunda kalmalarına neden olur. Bu tür olayların dilden dile kahramanlık hikayeleri gibi anlatılması, propagandanın ne kadar etkili bir araç olduğunu gösterir. Propaganda, gerçeklerin çarpıtılarak farklı bir biçimde sunulmasını sağlar ve halkın algısını manipüle eder. Bu şekilde, saldırganlar kendi eylemlerini meşrulaştırırken mağdurların acıları göz ardı edilir. Göç etmek zorunda kalan Türkler, yeni yerlerde hayata tutunmaya çalışırken geride bıraktıkları toprakları ve sevdiklerini unutmamak için çaba gösterirler. Bu süreç, onların kültürel kimliklerini ve dayanışma duygularını daha da güçlendirir. Edebiyat ve sanat, bu tür acı dolu deneyimleri anlatmak ve gelecek nesillere aktarmak için önemli bir araçtır.

Faik Baysal'ın, *Drina'da Son Gün* romanında tarihî ve ideolojik bağlamda derinlemesine bir inceleme sunulmakta ve dönemin ideolojileri başarıyla işlenmektedir. Okuyuculara savaşın ve ideolojik çatışmaların insan hayatı üzerindeki yıkıcı etkileri güçlü bir şekilde hissettirilmektedir. Baysal'ın gözlemci ve gerçekçi anlatımı, okuyucuların bu etkileri daha iyi anlamasını sağlar. Ayrıca, tarihî olayları ve ideolojik değişimleri ustalıkla bir araya getirmesi, okuyuculara unutulmaz bir okuma deneyimi sunar. Eser, özellikle Türkiye dışındaki Türklerin yaşadığı sorunları konu alan romanlar arsında, ideolojik derinliği ve tarihsel gerçekliğiyle Türk edebiyatında önemli bir yer edinir.

Kaynakça

- Aktaş, Ş. (1998). *Roman sanatı ve roman incelemesine giriş*. Akçağ Yayınları.
- Alangu, T. (1968). *Cumhuriyet'ten sonra hikâye ve roman 1940–1950*, (C. 3). İstanbul Matbaası.
- Althusser, L. (2010). *İdeoloji ve devletin ideolojik aygıtları* (A. Tümertekin, Çev.). İthaki Yayınları.
- Aydemir, M. (2011). *Faik Baysal'ın hayatı, sanatı ve eserleri üzerine bir inceleme* [Doktora tezi], Atatürk Üniversitesi.
- Baysal, F. (2008). *Drina'da Son Gün*, Can Sanat Yayınları.
- Bozdoğan, A. (2008). *Romanda Türkiye dışındaki Türk dünyası*, Akçağ Yayınları.
- Can, Ş. (2011). *Faik Baysal'ın romanlarında şahıslar dünyası* [Yüksek lisans tezi], Sakarya Üniversitesi.
- Dikici, M. (2005). *İdeal – ideoloji ve millî ülkü*, Akçağ Yayınları.
- Eagleton, T. (2009). *Eleştiri ve ideoloji Marksist edebiyat teorisi üzerine bir çalışma* (S. Kılıç, Çev.). İletişim Yayınları.
- Eagleton, T. (2010). *Estetiğin ideolojisi* (B. Gözkân, H. Hünler, vd. Çev.). Doruk Yayıncılık.
- Eagleton, T. (2011). *İdeoloji* (M. Özcan, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Eagleton, T. (2014). *Edebiyat kuramı giriş* (T. Birkan, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Enginün, İ. (2015). *Cumhuriyet Dönemi Türk edebiyatı*, Dergâh Yayınları.
- Eroğlu, Z. (2013). *Tarihe alternatif romanlar: İkinci Dünya Savaşı'nın Türkçe çağ romanlarında temsili* [Yüksek lisans tezi], Boğaziçi Üniversitesi.
- Kolcu, A. (2008). Balkan Türklerinin II. Dünya Savaşı'nda yaşadığı trajedi üzerine bir roman: *Drina'da Son Gün*, *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, (24), 53 – 66.
- Macherey, P. (2019). *Edebi üretim teorisi* (I. Ergüden, Çev.). İletişim Yayınları.

- Miller, J. H. (2021). *Edebiyatın teorisi* (O. Tuncay, Çev.). Ketebe Yay.
- Mutluay, R. (1973). *100 soruda çağdaş Türk edebiyatı (1908 – 1972)*, Gerçek Yayınevi.
- Necatigil, B. (2005). *Edebiyatımızda eserler sözlüğü*, Varlık Yayınları.
- Parla, J. (2023). *Edebiyat yazıları kuram ve inceleme*, İletişim Yayınları.
- Sancaktar, C. (2022). 2. Dünya Savaşı Döneminde Yugoslavya'da iç savaş: milliyetçiliğe karşı sosyalist Yugoslavya mücadelesi, *Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi*, 5(9), 279 – 307.
- Somuncu, S. (2015). *Romanda bilgi iktidar ideoloji -Türk romanı üzerine bir söylem çözümlemesi-*, Hece Yayınları.
- Tatlısu, Z. (2024). *Emine Işınsoy'un romanlarında dış Türkler meselesi* [Yüksek lisans tezi], Atatürk Üniversitesi.
- Thompson, J. B. (2013). *İdeoloji ve modern kültür kitle iletişimi çağında eleştirel toplum kuramı* (İ. Çetin, Çev.). Dipnot Yayınları.
- Türk dili ve edebiyatı ansiklopedisi devirler / isimler / eserler / terimler, (C. I).* (1977). Dergâh Yayınları.
- Türk edebiyatı isimler sözlüğü, (t.y.). 15 Ocak 2025 tarihinde <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/baysal-faik>. adresinden erişilmiştir.
- Türk dil kurumu sözlükleri, (t.y.). 15 Ocak 2025 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/>. adresinden erişilmiştir.
- Yalçın, M. (Ed.) (2010). *Tanzimat'tan bugüne edebiyatçılar ansiklopedisi, (C. I)*. Yapı Kredi Yayınları.

Etik kurul onayı

Bu çalışma, araştırma makalesi olduğu için etik kurul onayına gerek yoktur.

Çıkar çatışması beyanı

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.